

OTAM, 36 /Güz 2014, 67-94

Öngörülememiş Bir Savaştan Öngörülemeyen Bir Barışa: *Servet-i Fünun* Mecmuasına Göre Birinci Dünya Savaşında Sulh Tasavvurları

From an Unforeseen War to an Unpredictable Peace:
Peace Imaginations in the World War I According to the
Journal Of *Servet-i Fünun*

Mustafa Göleç*

Özet

Sulh hareketleri, I. Dünya Savaşı konulu literatürün belki de en çok ihmal ettiği konudur. Bu makalede I. Dünya Savaşı sırasında *Servet-i Fünun* mecmuasına yansıyan muharip tarafların kamuoylarındaki sulh tasavvurları üzerinde durulmuştur. Kamuoyu, askerler, devlet adamları ve politikacılar gibi savaşın önemli bir aktörü olarak görülmüştür. Evrensel barış söylemlerinin yükseldiği, uluslararası barış kurumlarının teşekkül ettiği, kitlesel barış gösterilerinin organize edildiği bir dönemde savaşın kendisinin nasıl öngörülemediği ele alınmıştır. Kısa bir savaş, hemen barış gibi öngörülerin nasıl yanlışlandığı gösterilmiştir. Harbin süresi ile ilgili siyasi, askeri, iktisadi tahminlerin kamuoylarını manipüle etme aracı olduğu öne sürülmüştür. Savaşın bu kadar uzamasının yakın bir sulh ümidinin sürekli canlı tutulmasının bir sonucu olduğu savunulmuştur. Sulh taraftarlığı ya da karşıtlığı gibi kamuoyu temayüllerinin savaşın gidişatına göre değişim gösterdiği açıklanmıştır. Savaş sırasında, harbin nasıl nihayet bulacağına ve kısmi barış, daimi barış gibi sulhun mahiyetine dair tahayyüller değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, kamuoyu, sulh beklentileri, sulhperverlik.

Abstract

Peace movements are perhaps the most neglected issue of the literature on World War I. In this article, peace visions of the public opinions in the belligerent parties reflected in the journal of *Servet-i Fünun* during the World War I are focused. Public opinion is seen as an important actor of the war as soldiers, statesmen and politicians. It is shown that war itself could not be foreseen and also the predictions like

* Yrd. Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: mgolec@fsm.edu.tr

short war and quick peace are falsified. It is suggested that political, military and economic forecasts about duration of the war were tool to manipulate public opinions. Prolongation of the war was possible by keeping alive the hope of a quick peace. Variations on the tendencies of the public opinion such as peace advocacy or opposition to peace are explained according to the course of the war. Imaginations about how the war would finally end and about the nature of peace (partial, permanent) during the war are evaluated.

Keywords: World War I, public opinion, peace prospects, pacifism.

“Harp ve sulh, birbirine zıt şeyler iken, her ikisinin de inkişâfâtı karşısında bulunuyoruz.”
(*Servet-i Fünun*, 25 Ocak 1917)

1- Giriş

Avrupa’nın devrim rüzgârları ve devrim savaşlarıyla girdiği 19. yüzyıl, başlıca gayesi Avrupa barışını sürekli kılmak olan Avrupa diplomasisinin başarılarına sahne olmuştur.¹ 19. yüzyılın sonlarında ise yüzyıl boyunca kıtada yaşanan iktisadi, toplumsal ve nihayet siyasal gelişmelerle suların ısındığı açıkça görülür hale gelmiştir. 20. yüzyıl başında, uzun sulh döneminin sonu yaklaşırken, sürekli bir sulhun hem imkânı hem de yararı tartışma konusu edilmeye başlanmıştır. Özellikle Almanya’da statüko karşıtı düşünce sulhu tehdit eder mahiyette güç kazanmıştır.² Ön plana çıkan askeri stratejiler, kendilerini savaşın zaten kaçınılmaz ve sürekli barışın da imkânsız olduğu savıyla meşrulaştırmıştır.³

¹ Napolyon Savaşları ertesinde toplanan 1815 Viyana Kongresi sonrasında, Avrupa’da kıta çapında savaşların zuhur etmediği görece bir istikrar tesis edilmiş, ordular ve generallere pek söz düşmemiştir. 1854-6 Kırım Savaşı hariç tutulursa, Avrupa yaklaşık bir asır boyunca ikiden fazla büyük devletin karıştığı bir savaşa şahit olmamıştır. Hobsbawm bu tabloyu 20. yüzyıla kıyasla büyük bir başarı olarak niteler. Eric J. Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2012, s.113.

² Bismarck sonrası Alman siyaseti, uluslararası arenada hem saldırgan hem de ihtiyatsız olmakla suçlanmıştır. Bismarck’ın hassasiyetle üzerinde durduğu Fransa’ya karşı Rusya’yı bir denge unsuru olarak tutma politikasından vazgeçilmesi, Britanya’ya karşı denizlerde girişilen rekabet ve Alman halkının milliyetçi hoşnutsuzlukla Bismarck’ın sistemine itiraz ederek diplomatik değil askeri girişim istemesi sonucunda diplomasiinin öncüllüğü yerini askeri stratejilere bırakmıştır. Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi, Ankara, 2010, s.158-160. I. Dünya Savaşı konulu literatür genellikle barışı korumak için yapılan diplomatik girişimleri küçümser. Fransız tarihçi Elie Halevy, savaşı engellemek için yapılan diplomatik hamlelerle “*Bir depremi engellemeye yönelik haplar!*” diye alay etmiştir. Aktaran: J. Winter-G. Parker-M. R. Habeck, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev. T. Demirel, İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s. 8.

³ Bismarck sonrası Almanya’da söz sahibi askerlerdir ve bunların en önemlilerinden biri olan Moltke savaş seçeneğini şu ifadelerle parlatmıştır: “*Sürekli barış bir hayaldir ve güzel*

1910'a gelindiğinde, beklenen savaşı makul bir seçenek olarak gören askeri liderlikler, tıpkı kamuoyları gibi, ani saldırılarla çabuk sonuç alınacak bir savaş bekliyorlardı. O kadar ki Alman General Ludendorff'un 1910 senesinde "*Her şey ilk çarpışmaları kazanmamıza bağlı.*" dediği rivayet edilir.⁴ Kamuoyları gibi siyasi ve askeri elitler yanılmış, dört yıldan fazla sürecek uzun ve yıkıcı bir savaş başlamıştır. Savaş ve barış nihayet bir madalyonun iki yüzüdür ve savaşlar mevcudun yerine başka bir sulh düzeni tesis etmek gayesiyle yapılırlar. Ludendorff'un ifadesiyle "*İlk çarpışmaları kazanma*"nın bağlı olduğu o "*her şey*", sulhtur. Bir canlının doğumunda ölümüne programlı olması gibi, bir savaşın da nihai hedefi arzu edilir şartlarda bir barıştır. Dolayısıyla büyük savaşın kıvılcımının ilk çıktığı andan ve savaş ilanları ile seferberlik ilanları birbiri ardına geldiğinden itibaren bir barış fikrinin ve arayışının ortaya çıktığı söylenebilir. Harbin en tahripkâr görünümlere büründüğü anların sulh arayışının da en güçlü hissedildiği zamanlar olması garip bir ironidir.

Bu makalede modern dünyayı şekillendiren en önemli tarihsel dönemeçlerden biri olan ve mirası günümüzü etkilemeyi sürdüren I. Dünya Savaşı'nın, harbin genellikle "topyekûn savaş" kavramına odaklanan askeri, teknolojik ve siyasi anlatılarınca ihmal edilmiş bir yönüne bakılacaktır. I. Dünya Savaşı devam ederken muharip taraf kamuoylarından Osmanlı basınına yansıyan barış tasavvurları üzerinde durulacak, savaşın gidişatı içerisinde bu tasavvurların değişim ve dönüşümleri takip edilecektir. Savaşın başladığı 1914 yılı yaz aylarından 1918 yılı sonbaharına kadar vuku bulan hadiseler ve kamuoylarında doğrudan ya da dolaylı olarak ifade edilen sulh talepleri *Servet-i Fünun* mecmuası üzerinden izlenecektir.

Fenni ve edebi bir dergi olarak Osmanlı-Türk basın tarihinin en önemli yayınlarından biri olan *Servet-i Fünun*, II. Meşrutiyet döneminden itibaren daha toplumsal, ideolojik ve politik bir mahiyet kazanmıştır. Özellikle Balkan Savaşları ertesinde dergi edebi kimliğinden uzaklaşmış ve içeriği ile bir siyasi gazete haline dönüşmüştür.⁵ I. Dünya Savaşı yıllarında, özellikle de savaşın ilk

bir hayal de değildir. Savaş Tanrı'nın emridir. Savaş olmadan dünya kokuşur ve kendini materyalizm içinde kaybeder. Savaş içinde insanın en asil yetenekleri ortaya konulur, Cesaret ve kendini feda, görev aşkı, kendini kurban etme istekliliği ve hayatın kendisini riske atmak." Oysa mesele bu kadar sarıh değildi. Daha geç dönemde, dolayısıyla savaş riskinin arttığı, olası bir savaşın daha da yakınlığı bir zaman diliminde, Moltke, çıkabilecek bir savaşın kapsam ve süresinden kaygılıydı. 1890'da Reichstag'daki son söylevinde şöyle demişti: "*Eğer bu savaş çıkarsa, kimse ne kadar süreceğini ve sonucun ne olacağını kestiremez... Baylar, bir Yedi Yıl Savaşı olabilir, bir Otuz Yıl Savaşı olabilir ve barut fıçısına kibriiti ilk fırlatacak adama eyvablar olsun.*" Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, Çev. Elif Topçugil vd., Ankara 2011, s. 291.

⁴ Stephen J. Lee, *a.g.e.*, s. 172. Oysa gerçeklik tam da T. S. Eliot'ın dediği gibi vuku bulmuştur: "*Bu, dünyanın bir patlamayla değil, inlemeyle sona erişidir.*"

⁵ Kübra Andı, "Servet-i Fünun Mecmuası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, IV/7, (2006), s. 543. Özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında dergi hükümetin sesi olarak işlev

üç yılında dergi zaman zaman adeta bir harp bülteni olarak çıkmıştır. *Servet-i Fünun*'u I. Dünya Savaşı'na ilişkin ilginç ve değerli bir kaynak yapan şey, derginin Almanya başta olmak üzere ittifak devletleri ile itilaf devletleri matbuatlarından savaşa dair haberlerin seçilerek ve yorumlanarak okuyucuya sunulmasıdır. Derginin sayfalarında dikkatli bir gezinti okuyucuya birden fazla tarafın fikir ve kanaatleri hakkında doğrudan ya da dolaylı bilgiler vermektedir.

Servet-i Fünun mecmuası, konuyu değerlendirirken üç katmanlı bir okuma imkânı sağlamaktadır. Hadiselerin seçilme, ele alınma ve aktarılma biçimi pek tabii olarak Osmanlı Devleti'nin perspektifini ortaya koymaktadır. Bundan daha ağırlıklı olarak, savaş ve barış siyasetleri mevzubahis iken, ittifak devletleri perspektifi kendisini göstermektedir. Sık sık doğrudan alıntılar yapılan, referanslar verilen Alman basını, Alman devlet adamları ve askeri otoriteleri ile (daha az da olsa) Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ricali bu perspektifi beslemektedir. Bitaraf devletler matbuatından, ama mesela ABD ya da Romanya değil de İsviçre, Hollanda, Danimarka, İsveç gibi memleketlerin gazetelerinden nakledilen haber ve yorumlar da bu çerçevede zikredilebilir. Üçüncü olarak *Servet-i Fünun* mecmuası dolaylı olarak İtilaf devletleri perspektifini de yansıtmaktadır. Bu nadiren itilaf tarafının bir iddiasına yer verilmesi şeklinde; ama daha çok bu iddialara yer verilmeksizin, bunlara verilen cevaplar ya da öne sürülen karşı-iddialar üzerinden dolaylı olarak teşhis edilebilecek olan perspektiftir.

Böyle bir okuma, hiç şüphesiz, gazetenin veya mecmuanın düzenli ya da düzensiz okurlarının okuma deneyimlerinden farklı olacaktır. Çünkü öncelikle bu topluca bir okumadır. Bu metinleri okuyanlar peyderpey okuyorlardı, kendi gündemleri çerçevesinde metinlerle ilişki kuruyorlar, belki bu metinlerle gündemlerini inşa ediyorlardı. Muhtemelen okurlar da yazarlar da bugün bizim elimizde olan bir imkânı, bu metinlerin kendi aralarındaki ilişkileri görebilme imkânına malik değillerdi. Metinlerin kronolojik sıra gözetilerek topluca okunması, çelişkili söylemlerin tarihselliğini ele vermektedir. İkinci olarak tarihçinin bitmiş, sonunu bildiği bir öyküyü okuması ve yazması, onu yaşanmakta olanın okuru ve yazarından farklı bir epistemolojik konuma oturtmaktadır. Son olarak böyle bir konunun karşılaştırmalı bir yaklaşımı kaçınılmaz kıldığı ifade edilmelidir. Sulh nihayet çok taraflı bir meseledir. Barışı düşünmek ister istemez farklı ve genellikle çatışan görüşlerin yansıdığı bir tarih yazımına imkân vermektedir.

2- Harbe ve Sulha Dair Öngörüler

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde ve kısa sürede nihayet bulmayacağı anlaşıldığında, harp ve olası bir sulh hakkında yazarlar şaşkınlık içindeydiler. Böyle bir genel savaşın nasıl olup da öngörülemediğini anlamaya çalışıyorlardı.

görmüş, ittihatçı siyasaların tereddütsüz bir savunucusu olmuştur. O kadar ki, İstanbul'un işgali sonrasında işgal kuvvetlerince kara listeye alınan derginin sahibi Ahmed İhsan (Tokgöz) yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır.

Geriye dönüp yaşanmış bir tarihsel olguya bakan tarihçi, olgunun süreç içinde nasıl da gelişip kaçınılmaz hale geldiğini kolaylıkla görebilir/anlayabilir; oysa aynı olgu yaşanırken yaşananın kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkün olmayabilir. Savaş sonrasında savaşın sebepleri hakkında yazan tarihçilerin zihinleri ne kadar net olursa olsun, savaşı yaşayanlar için durum şaşkınlık vericiydi. Bugünden bakıp, savaş öncesinde savaşın işaretlerini arayan ve bulan tarihçi, aynı zaman diliminde belki daha da rahatlıkla sürekli bir barışın işaretlerini görebilirdi. Savaşın ilk yılında, onca barış girişimi, oluşumu ve söylemi tedavülde iken bu büyük savaşın da nereden çıktığı soruluyordu.⁶

Harbin öngörülmemiş bir vakıa olduğuna dair söylemler, muharip devletler ricali için harpteki başarısızlıklarının bir mazereti işlevi görüyordu. Örneğin İngiliz dışişleri bakanı Edward Grey'in İngiltere'nin gafil avlandığını söyleyip durması, kendi kamuoyunda Bernard Shaw gibi yazarların eleştirilerine yol açıyordu. Oysa İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından beş sene evvel Flanders'ın planlarının titizlikle alınmış, İngiliz ordusu başkumandanının o zamandan beri Belçika arazisini tetkik etmiş ve İngiliz donanmasının beş sene kifayet edecek kadar askeri mühimmat hazırladığını itiraf etmiş olması Grey'i yalanlamaktaydı.⁷

Harbin çıkışı onca sözde işarete rağmen şaşkınlık yaratmıştı. Kamuoyları harbin neden çıktığı sorusuna cevap arıyordu. Yazılıp söylenenlerin özeti üç kelimeden ibaretti: Sulh için savaşıyordu. Gerek itilaf, gerekse ittifak devletlerinin hem siyasi ricalinde hem de matbuatında harbin çıkış nedenleri üzerinde durulurken sorumluluk karşı tarafa yükleniyordu. İstanbul'da

⁶ “Dünya yüzünde ve insanlar arasında sulh ve müsalemet fikirlerini yayarak -sulh taraftarlarının propagandaları, parlamentolar arasında beynelmilel sulh beyetlerinin mesaisi, bakem mukavelenameleri akdi, Labey Sulh Mahkemesi'nin ve sulh sarayının tesisi ve binası gibi ahval ve bususattan anlaşıldığına göre-, böylece, milletleri ve hükümetleri harp ve kavgaya girişmekten men etmek gayretinde bulunanlar, bu gayretlerinin az çok bir tohum ekmiş ve semeratını vermek üzere bulunmuş olduğuna kani idiler.” Bkz. “Harp ve Sulh – Ba'de'l-harp Devamlı Sulh Tasavvurâtı”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1244, 26 Mart 1331. 1912 yılı sonunda Alman Reichstag'ının 110 sosyal demokrat üyesi ile İngiliz Avam Kamarası'nın 41 İşçi Partili üyesi barış lehine ortak bir manifesto yayınlamışlardı. Manifestoda iki ülke parlamentoları hükümetlerinin donanma ve silahlanma harcamalarına onay verseler de, çalışan sınıfları temsil eden Alman Sosyal Demokrat Parti ve İngiliz İşçi Partisi üyesi parlamenterlerin bu politikalara karşı oldukları vurgulanmıştı. Alman ve İngiliz işçilerinin birbirlerine düşman olmadıkları ve ülkelerinde savaşı kışkırtan herkese karşı durdukları belirtilmişti. Muhtemel bir İngiliz-Alman savaşının tarihin kaydetmediği bir felakete dönüşeceği, buna sebep olanların insanlığa karşı suç işlemiş olacakları bildirilen manifestoda halkların karşılıklı anlayış ve barışı için ajitasyon ve örgütlenme çağrısı yapılmıştı. Bkz. “A Joint Anglo-German Manifesto in Favor of Peace”, *The Advocate of Peace*, LXXIV/11 (1912), s. 260.

⁷ Shaw bunlara istinaden Grey'in dış politikasını “Makyavelizm politikasına tamamiyle muvafık” görüyordu. Bkz. “Shaw Edward Grey Aleyhinde”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1315, 18 Ağustos 1332.

yayınlanan Almanca gazete *Osmanischer Lloyd*, 1915 sonbaharında, sulha kapı açan Almanya'nın bir zaaf içinde olmadığını göstermek için, Almanya'nın yaklaşık yarım asırdan beri böyle bir saldırıya düşer olacağını hesap ederek ona göre muharebeye hazırlandığını yazmıştı. Öte yandan bu yarım asır zarfında Almanya'nın barışın koruyucu ve savunucularından biri olduğunu da eklemişti.⁸

İtilaf devletleri ise savaşın sorumlusunun Almanya olduğunu her fırsatta dillendiriyorlardı. Harbin nedeninin Prusya militarizmi, hedefinin de Prusya militarizmine nihayet vermek olduğunu söylüyorlardı. Kasım 1914'te İngiliz dışişleri bakanı Edward Grey orta Avrupa'da silahlı, kaba kuvvete dayanan bir gücün devamına ya da yeniden nüksetmesine imkân verecek bir barışın olamayacağını, ülkesinin eski statükonun ihyasına rıza göstermeyeceğini belirtmişti.⁹ Alman tarafı, bu tezlere cevaben, savaştan çok önce başlatıldığı bilinen Rusya'nın seferberliğinin hedefinin Almanya olduğunu öne sürüyordu. Almanya imparatorunun her türlü yanlış anlamayı gidermek ve savaşı engellemek için doğrudan doğruya çar nezdindeki teşebbüsünün Rusya tarafından akim bırakıldığını iddia ediyordu.¹⁰

Harbin öngörülememiş olduğundan daha isabetli bir önerme varsa, o da genel olarak harbin ne kadar devam edebileceğinin, ne gibi safhalardan geçeceğinin ve ne gibi yan etkiler doğurabileceğinin öngörülemediği ya da genellikle yanlış tahmin edildiğidir.¹¹ Harbin süresi, dolayısıyla sulhun vakti ile ilişkili tahminler, meselenin kamuoyları açısından arz ettiği önem dolayısıyla, farklı ülkeler arasında matbuat aracılığıyla yaşanan haber dolaşımının konusu

⁸ Almanya imparatorunun daha harbin başında söylemiş olduğu şu sözleri bunun kanıtıydı: “*Müdafaa-i meşrua halinde harekete mecbur oluyoruz. Pak bir vicdan ile ve saf ellerimizle kılıçlarımızı kınlarından çıkarıyoruz. Almanya istila için harbi idame etmeyecektir. Harbe başlamış olan basımlar, sulh teklifatını esma' ederlerse müzakerata girişmeye hazırır.*” Bkz. “Reichstag ve Sulh İhtimali”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1279, 10 Kânûnıevvel 1331. Almanya başvekil von Bethmann Hollweg'in harpten önce askeri hazırlıklar sürerken ihmalkâr davrandığı yolundaki eleştirilere verdiği cevap da bu anlamda dikkate değerdir. Başvekil eski savaş bakanını da şahit göstererek harbin zuhuru sırasında İngiltere ile anlaşmak üzere üç gün seferberliği tehir eylemiş olduğu hakkındaki suçlamaları harbin sorumluluğunu Almanya üzerinde bırakmama düşüncesi ile açıklamıştır. Almanya'nın barışı korumaya son derece kararlı olduğunu isbat eylemek üzere bu yolu izlediğini ifade etmiştir. Bkz. “Almanya Başvekilinin Nutku / Sulhperverlik ve Harp ve Sulh Meselesi”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1303, 29 Mayıs 1332.

⁹ W. B. Fetz, “British War Aims and German Peace Feelers during the First World War (December 1916-November 1918)”, *The Historical Journal*, XV/2 (1972), s. 285.

¹⁰ “Edvard Grey'in Beyanâtı / Sulh-ı Müstakbel Hakkında”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1324, 20 Teşrinievvel 1332.

¹¹ Mantık ve kıyas ilkeleri ile yapılan tahminlerin isabetsizliğinin görülmesi dönemin yazarlarında bir tür kaderciliğe yol açmış, “*tasavvuratın mukadderata uyamayacağı*” fikrini öne çıkartmıştır. Bkz. “Hayal ve Hakikat / Harp ve Sulh”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1321, 29 Eylül 1332.

olmuştur. Matbuatta harbin süresi ile ilgili olarak yerli kaynakların hatta müttefik ülke yetkililerin açıklamalarından ziyade hasım ülke idareci ve gazetelerinin yazdıklarının dillendirilmesi ilginçtir. Sulh savaşan iki tarafın isteyip gerçekleştireceği bir şey değil, hasımların talep edeceği ya da kabulleneceği bir olgudur sanki. Bu yüzden bir Osmanlı gazetesi, harbin süresine ilişkin tahminlerini bir Fransız gazetesine ve İngiliz devlet adamlarının açıklamaları ve İngiliz matbuatının yazdıklarına istinaden haberleştirmektedir.¹²

Harbin süresi ve sulhun ne zaman geleceğine dair beklentiler savaşın gidişatı doğrultusunda değişimler göstermiştir. Savaşın başında hasım ülke devlet adamları ve kamuoylarındaki beklenti, kısa bir savaş olacağı yönündedir. Askeri güçleri birbirine denk olan iki taraf için de zafer makul bir hedef ve umuttu. Ancak belki tam da bu kuvvetlerin denkliği yüzünden, hızlı ve kesin bir zafer söz konusu olamadı.¹³ Alman şansöyesi “*şiddetli ama kısa bir fırtına*” öngörüyordu. Kayzer, yapraklar ağaçlardan düşmeden evvel askerlerin evlerine döneceklerinden söz ediyordu.¹⁴ Noel’e kadar savaşın biteceği düşünülüyordu. Rus başkomutanlığı Stavka’nın savaşta ihtiyaç duyulan yeni daktilo makineleri talebine, savaşın bu masrafa geçecek kadar uzun sürmeyeceği cevabı verilmişti. Muharip tarafların mali ve iktisadi vaziyetleri de uzun bir savaşa işaret etmiyordu. Macar Maliye bakanı Teleszky, savaşı ne kadar finanse edebileceği sorusuna, “üç hafta” diye karşılık vermişti. Praglı gazeteci Egon Erwin Kisch’in cepheye giderken annesinin verdiği yedek çamaşırlarını geri çevirme gerekçesi bugün çok şaşırtıcıdır: “*Annesi 30 yıl savaşları olacağını mı sanıyordu?*”¹⁵

Bu beklentiler savaşın başlamasını takip eden aylarda hemen değişmemiştir. İtilaf devletleri de savaşın başında erken bir zafer inancıyla Almanya’nın yenilgisini barış masasına oturtmak için vazgeçilmez bir ön-koşul olarak görmüşler ve bu inançla tarafsız arabulucuların aracılık girişimlerini

¹² “Fransızların Harpten Şikâyeti”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1241, 5 Mart 1331. Haberde şöyle denilmektedir: “İngiliz ricalinden bir takımı ve gazeteleri harbin bir, iki, üç sene ve daha ziyade devam edeceğinden bahsediyorlar. Fransa siyaset-i iktisadiyesi sebebiyle bu hale tahammül edemez. Bütün Fransa bu fikirdedir.”

¹³ David Stevenson, “The Failure of Peace by Negotiation in 1917”, *The Historical Journal*, XXXIV/1 (1991), s. 65.

¹⁴ Holger H. Herwig, “Germany and the “Short-War” Illusion: Toward a New Interpretation?”, *The Journal of Military History*, LXVI/3 (2002), s. 682. Almanların kısa savaş stratejisinin mimarı Schlieffen Ocak 1913’te ölümüne dek gelecek savaşların olabildiğince kısa tutulması lüzumunu savunmuştu. Ona göre “*miyonların (insan) geçimi miyarlar (mark) gerektirdiğinden*” uzun yıpratma stratejisi işe yaramazdı. Bu teze ihtiyatlı yaklaşanlar da vardı elbette ama azınlıkta ve sessiz kalmışlardı. Bismarck’ın halefi Şansölye von Caprivi ve General von der Goltz gibi isimler gelecekte savaşların yalnız kabineler/hükümetler değil uluslar arasında vuku bulacağından uzun süreceklerini düşünüyorlardı. A.g.m., s. 685-686.

¹⁵ Norman Stone, *Birinci Dünya Savaşı*, Çev. A. F. Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 42.

reddetmişlerdir.¹⁶ 1915 yılı mayıs ayı gibi görece geç bir tarihte savaşa katılan İtalya’da, o tarihte bile, kısa bir savaş beklentisi hâkimdir. Savaşa iştirak eden İtalyan gönüllüler yakın bir zafer beklentisindedirler, onlara göre Viyana’nın zaptı sadece birkaç haftalık meseledir.¹⁷

Haziran 1915’te, yani bu muazzam çatışmanın patlak verdiği hadisenin yıldönümünde, Papa XV. Benedict savaşan halklara ve liderlerine bir çağrı yayınlamıştı. Hayatını kaybeden binlerce gencin ve onların annelerinin, eşlerinin, yetim çocuklarının korkunç acılarının paylaşıldığı ifade edilen bu çağrıda, papalığın taşıdığı barış ve sevgi misyonunun gereği olarak savaşan halkları uzlaştırmak için olanca gayretin sarf edildiği, çatışan milletler ve yöneticiler nezdinde ısrarlı girişimlerde bulunulduğu, bu çabalar sonuçsuz kalmış olsa da barış iradelerinin zayıflamadığı ifade edilmişti. Papa halkların ve kralların kalplerini ve zihinlerini ellerinde tutan tanrıya güvendiğini, savaşın fitilini ateşleyen hadisenin yıldönümünde savaşın yakında sona ereceği umudunun daha güçlü olduğunu bildirmişti.¹⁸

Savaş kamuoylarında savaşın her an bitebileceği ümidi canlı tutularak bu kadar uzun zaman sürdürülebilmştir.¹⁹ Çatışma patlak verdikten ve ilk aylar geçildikten sonra, 1915 kışı itibariyle bu beklentinin gerçekleşemeyebileceği ortaya çıkmıştır. Çünkü çatışmanın niteliği değişmiştir, artık 1914 yazında savaşa yol açanlardan farklı sebeplerle savaş sürdürülmektedir.²⁰ 1915 yılı bahar ve yaz

¹⁶ W. B. Fest, a.g.m., s. 285-286.

¹⁷ Thomas Row, “Mobilizing the Nation: Italian Propaganda in the Great War”, *The Journal of Decorative and Propaganda Arts*, XXIV (2002), s. 143 ve s. 153.

¹⁸ Benedict XV, Pope, “The Pope’s Appeal for Peace”, *The Advocate of Peace*, LXXVII/11, (1915), s. 262.

¹⁹ “Gerek hükümetler gerekse kamuoyları için önlerinde bulunan seçenek, bir üç yıl daha değil, bir altı ay daha dayanıp dayanmamaktı. Gelecek ilkbahara veya sonbaharda yapılacak bir taarruzla savaşın sona erebileceğini düşündüklerinde, insanlara taşıdıkları yük daha bir katlanılır geliyordu ve ölenlerin hayatlarını boşu boşuna kaybettikleri anlamına gelecek bir uzlaşmaya soğuk bakıyorlardı.” Bkz. David Stevenson, “İki İttifakın Politikası”, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl* içinde, s. 63. Stevenson’ın belirttiği gibi, 1914 sonbaharında örneğin İngiliz devlet adamlarının tercihi dört yıl sürecektir bir katliam ve 750 bin İngiliz vatandaşının canı pahasına bir zafer değildi. Bir sonraki askeri harekât ile son barış teşebbüsü arasında bir tercihti. İlk seçenekte cephe yarıp geçilebilirdi, ikinci seçenek ise belki de az bir çaba ile elde edilebilecek kazanımlardan vazgeçmek anlamına geliyordu. Stevenson’un ifadesiyle ikinci 50 bin canı kurban etmek, ilk 50 bin canı feda etmekten daha kolaydı. Aksi takdirde evvelce can verenler boşuna ölmüş olacaktı. Savaşın toplam maliyeti ancak savaşın sonunda görülebilirdi. Bkz. David Stevenson, “The Failure of Peace by Negotiation in 1917”, s. 66.

²⁰ 1914 yazında savaş kıvılcımını çakan Avusturya-Rusya rekabeti, bir yıl sonra savaşın sürdürülme gerekçeleri arasında sayılabilmirdi. M. Howard’ın deyişiyle artık şoför koltuğuna bu ülkelerin müttefikleri geçmişti. Avusturya’nın da, Rusya’nın savaşın bitiminden çok daha önce bir barışa hazır oldukları, münferit bir sulh yapabilecekleri

aylarında savaş sahnelerinde ittifak devletleri lehine yaşanan gelişmeler, 1916 yılı başında Karadağ'ın teslim olması ve İtalya gibi ülkelerle bunun arkasının geleceğine ilişkin beklentiler, savaşın sona erebileceğine ilişkin haber ve yorumları tekrar tedavüle sokmuştur.²¹

Ne var ki İngiltere'nin ilk sulh tekliflerine olumsuz yaklaşımı ve özellikle de Başbakan Asquith'in İttifak ülkeleri matbuatı tarafından uzlaşmaz olarak değerlendirilen müzakere şartları, harbin yakın zamanda bitebileceğine dair umutları dağıtmıştır. Nitekim İngiliz başbakan Asquith Roma'da Papa nezdindeki ziyaretinde harbin beş sene daha devam edeceğini söylemiştir.²²

Harbin süresi ile ilgili tahminler öyle anlaşılıyor ki, askeri ya da teknik hesaplamalardan öte çoğu zaman kamuoylarını manipüle etmek maksadına matuf olarak yapılıyordu. Mesela Asquith'in papa ile görüşmesinde savaşın beş yıl daha süreceği sözü, kamuoylarını etkilemek üzere tarafsız ülke matbuatı üzerinden kasten yayılmış olabilir. Öte yandan devlet adamları, özellikle kendi iç kamuoylarına dönük savaşın sonu tahminlerini beyan ederken, daha mutedil olabiliyorlardı. Asquith ile hemen hemen aynı tarihlerde İsviçre matbuatında Fransız nafia nazırının savaşın süresi ile ilgili bir tahmini yayınlanmıştı. Açıklamanın gerekçesi Fransa parlamentosunda bir mebusun Le Havre ve Ruen limanlarının durumunun sürdürülemez olduğu, mevcut durumun iki limanın kapatılması anlamına geldiği, yeni şimendifer hatları gerektiği yolundaki sözleriydi. Bunlara cevaben nafia nazırı gerekenin yapılacağını ama muharebenin buna izin vermediğini söylemiş ve “*on ay sonra muharebenin bitama ermesinin memul bulunduğu*”nu bildirmişti.²³

1916 yılı yazı yaklaşırken, hem ilk diplomatik adımların sonuçsuz kalması hem de harp sahalarındaki vaziyet, yakın bir sulh ihtimalini ortadan kaldırmışa benziyordu. Harbin gidişatı üzerindeki mevsimsel etkilere ilişkin beklentiler de boşa çıkmıştı. Kış mevsiminde harp hareketlerinin zorunlu olarak yavaşladığı, bahar ve yaz mevsimi ile sonuç alınabilecek muharebelerin başlayabileceği tahminleri dillendirilmez olmuştu. Savaşın geniş bir cepheye yayılması, sonucu daha da öngörülemez kılmıştı. Baltık denizinden Karadeniz'e ve Balkan

düşünüüyordu. Michael Howard, *The First World War*, Oxford University Press, New York 2002, s. 44.

²¹ *Servet-i Fünun* Mart 1916'da Polonya'nın *Nova Reforma* gazetesine dayanarak Rus *Novoye Vremya* gazetesinden etkili Rus gazeteci Menshikov'un makalesini nakletmiştir: “*Salahiyetdar askerlerin reyine göre, Avrupa muharebesi, bila-şüphe, bu sene yaz mevsiminde hitama erecektir. Avrupa-yı merkezî hükümetlerinin kuvvet ve kudret-i askeriyesi, fevkalade mücehizat ve teslihatı her tarafta takdir ve hayreti badi olmaktadır.*” Bkz. “Muharebe Ne Zaman Hitam Bulacak?”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1289, 18 Şubat 1331.

²² Katoliklerin yayın organı olduğu ifade edilen İsviçre gazetesi *Neue Zürcher Nachrichten*'den naklen: “Harp Beş Sene Devam Edecekmış”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1296, 7 Nisan 1332.

²³ “Fransa Limanları ve Sulh Sözü”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1296, 7 Nisan 1332.

yarımadasına, Basra körfezinden Akdeniz ve Kuzey denizine kadar geniş bir alana yayılan cephelerde neler olabileceği belli olmadığı gibi, yeni cepheler açılıp açılmayacağı da belirsizdi. Mesela İsveç'in Rusya'ya savaş ilan edebileceği söyleniyordu. Harbin coğrafi yaygınlığının yanı sıra tarafların da her türlü fedakârlığa razı olmaları süreci uzatıyordu. Basında kati neticenin kış mevsiminde söylendiği gibi bu yaz mevsiminde ve kısa bir sürede alınmasının mümkün görünmediği yolunda yorumlar çıkıyordu.²⁴

Öte yandan askeri tahminler ile iktisadi beklentiler örtüşmeyebiliyordu. Örneğin *Servet-i Fünun*'un Alman *Cologne Gazette*'den naklen Danimarka'nın *Tidende* gazetesinin Hamburg-America Line denizyolu şirketi genel müdürü Albert Ballin ile yaptığı mülakattan alıntılandığı beklentiler, Moltke'ninkilerden farklıydı. Ballin mülakatta sulh akdi için daha uzun müddet beklenilmeyeceğini, çünkü Almanya'nın düşmanları için bu savaşın artık hiçbir maksadının kalmadığını söylemişti. Ona göre itilaf devletlerinin ne insani güç ne de ekonomik vasıtaları ile ittifak ordularını püskürtüp mağlup etmek imkânı kalmamıştı. Harbe devamda ısrarın yegâne sebebi harpten mesul olan devlet adamlarının işin içinden münasip bir şekilde sıyrılabilme ümidiydi. Ballin savaşın çıkış nedenlerinin iktisadi olduğunu, askeri savaş sonlandığında iktisadi bir muharebe ile karşı karşıya kalılabileceğini, askeri savaşın sona ermek zorunda olduğunu ifade etmişti.²⁵

1916 ilkbaharında, ittifak devletlerinin sulh tekliflerinin reddi ertesindeki savaşın uzayabileceği yolundaki tahminler, kısa bir süre sonra yeniden savaşın yakında sona ereceği yolundaki öngörülere yerini bırakmıştır. Fark şudur ki, 1916 baharına kadar sulhun yakın olduğu yolundaki tahminler diplomatik girişimlerden beklentileri ifade ediyordu. 1916 yazındaki benzer öngörüler ise artık muharebelerin sonuç vermek üzere olduğu yönünde yapılan tahminlerdi. Örneğin İsveç gazetesi *Aftonbladet* cihan harbinin sona yaklaşmakta olduğunu, kati neticenin görüldüğünü yazmıştı. Buna göre Batı cephesinde Almanlara karşı girişilen taarruzların muvaffakiyet ihtimali yoktu, Rusların uğradıkları zayıat ise yüz binlerle ifade ediliyordu. İngiltere'nin denizlerde kesin hâkimiyet için giriştiği teşebbüs de

²⁴ *Servet-i Fünun* bu kanaati, bu meselelere vakıf bir isim olan Alman General Moltke'nin Budapeşte menşeli *Avilag* gazetesindeki mülakatına dayandırıyordu. Moltke Almanların bütün cephelerde hezimete uğrattıkları itilaf kuvvetlerinin bir şey beceremediği, Alman ordularının yeterli ihtiyatı olduğu, Fransa'nın bütün ihtiyatları harbe sürdüğünü ama bunun tehlikeli olduğu, bu yüzden Verdun'un kati netice getirebileceği, İngilizlerin askere alma sisteminin yetersizliği, Rusların ise taarruz imkânlarının olmadığı, Balkan cephesinde de İtilafçıların yapacakları bir şey bulunmadığı yolunda görüşler serdetmiştir. Bkz. "General Moltke'nin Beyanâtı / Vaziyet-i Harbiyye Hakkında", *Servet-i Fünun*, Sayı 1300, 5 Mayıs 1332.

²⁵ "Muharebe-i Umumiye'den Sonra İktisat Muharebatı / Sulh Yakın", *Servet-i Fünun*, Sayı 1307, 23 Haziran 1332.

Skagerrak deniz muharebesiyle akim kalmıştı. İngiltere'nin Baltık denizine hâkim olarak merkezi Avrupa devletlerini çembere alma stratejisi tükenmişti.²⁶ *Aftonbladet*'e göre savaşın katı neticesi Fransız cephesinde “*Fransa'nın artık savaşı sürdürecektir kuvvet ve kudretten mahrum olduğunu anlamasıyla*” ortaya çıkacaktı.²⁷

Yaz muharebelerinin ardından, 1916 yılı sonbaharı yaklaşırken, yeni askeri stratejilerin sonuç verebileceği kanaati de zayıflamış görünüyordu. Ancak savaşın sonunu, yani barışı, bu sonuçsuz muharebelerin bu şiddetle devam edemeyeceği kabulünden hareketle yakın görenler vardı. Özellikle tarafsız ülke kamuoylarında savaş aleyhtarı hareketler ses getiriyordu. Bilhassa İsveç'te, Norveç'te, Danimarka'da, Felemenk'te, İsviçre'de sulh lehinde büyük nümayişler yapıldığı, içtimalar akdedildiği, binlerce imza içeren beyannameler tanzim edildiği, bitarafların sulh lehinde müdahalelerinin talep olunduğu haberleri geliyordu. Böylesi bir zaman diliminde, ABD'nin Viyana büyükelçisi Frederic Penfield, hem tarafsız hem de şark ve garptaki gelişmelere vakıf bir gözlemci olarak, Viyana'da çıkan *Neue Freie Presse* gazetesinde çıkan bir mülakatında, harbin bu şiddette devamının imkânsız olduğu fikrine istinaden yakın bir gelecekte sulh beklentisini ifade etmişti. Savaş ona göre “*nokta-i kusvasında*” varmıştı.²⁸

Savaşın üzerinden iki yıldan fazla bir süre geçtikten, yani yakın bir sulh beklentisi ile uzun bir zamanın geçtiğinin görülmesinden sonra, sulhun ne zaman yapılacağı artık popüler mizahın konusu haline gelmişti. Ciddi devlet adamlarının, generallerin ve fikir adamlarının boşa çıkan tahminlerinden sonra mesele artık bir mizah nesnesi olmuştu.²⁹

1917'de Ekim Devrimi sonrasında Rusya'nın savaştan çekilmesi, şark cephesinde yapılan mütareke ve akdedilen sulh (Brest-Litovsk) savaşın sonunun

²⁶ “Garp Cephesinde Muharebenin Kariben Netice-i Katiyyesine İntizar”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1307, 23 Haziran 1332. 31 Ağustos 1916 tarihli muhtırasında İngiliz General Robertson Almanya'nın güçlü bir kara gücü olarak bırakılıp denizlerde zayıflatılmasının İngiltere'nin menfaatine olduğunu yazmıştı. Bkz. W. B. Fest, a.g.m., s. 287.

²⁷ “Sulh Yakın mı?”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1307, 23 Haziran 1332.

²⁸ “*Muharebe bugün nokta-i kusvasına vasıl olmuştur. Harbin bu noktayı geçebilmesine ihtimal verilemez. Ehherm nuku bulmakta olan muharebat uzun müddet bu vüsat ve şiddette berdevam olamaz, bilakis ister istemez bir müddet bir tevakküfa uğrayacaktır.*” Bkz. “Sulh Sözleri / Bir Amerika Sefiri 'Sulh Yakın!' Diyor”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1315, 18 Ağustos 1332.

²⁹ Fransız gazeteci ve yazar Pierre Mille'in *L'Excelsior*'da harbin hitabına dair “garip hesabı” böylesi bir mizahın örneğidir. Mille muharebenin 1917'de hitam bulacağını “iddia” ve umut ediyordu. “*İptida efrensi tarib-i tevelliüdüniñizü ele alacaksınız. Buna en mesud seneniz, bugün kaç yaşında olduğunuzu, en mesut senenizle bugün arasındaki farkı, harbin bugüne kadar müddet-i devamı olan 2 seneyi ilave edeceksiniz. Bunları cem ettikten sonra nısfını alacaksınız. Bu nısfı behemehâl 1917 çıkacaktır.*” Bkz. “Şundan Bundan - Küçük Haberler / Muharebe Ne Vakit Bitecek İmiş?”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1326, 10 Teşrinisani 1332.

geldiğine dair ittifak devletleri kamuoylarındaki belki son boş ümitleri dirilmiştir. *Servet-i Fünun*'da Burhan Cahit imzalı, yaklaşan bahar ile sulhun birbirine benzetildiği yazı dönemin halet-i ruhiyesini yansıtmaktadır. Yazar birer birer başlayan sulh antlaşmalarının her tarafı bayraklarla donattığını, harp kâbusunun açılmaya başlayan kesif bir sis gibi yırtılıp aydınlandığını söylemektedir. Çünkü harbin başlarında her gün yeni bir düşmanın safa durduğu müşahade edilirken, bugün o düşmanların teker teker teslim olduğuna şahit olunmaktadır. Yazar bahar ve yaz aylarında bu sefer barışın geleceğinden emindir.³⁰

Bu yanlış öngörüğü başka yanlış öngörüler takip etmemiş, *Servet-i Fünun*'da yakın bir sulh konulu haberlerin arkası kesilmiştir. 1918 yılı sonbaharında, tıpkı savaş gibi mütareke de “öngörülmeden” gelmiştir. Müttefiklerden ilk mütareke isteyen Bulgaristan'ın bu talebi bile savaşın sonu olarak yorumlanmamıştır. Nihayet kısa bir süre sonra müttefiklerin yenilgiyi kabul etmeleri anlamını da içeren farklı tarihlerde ve ayrı ayrı mütareke talepleri sulh teşebbüsü olarak sunulmuştur.³¹

3- Kamuoyu Temayülleri: Sulh Taraftarlığı ve Karşıtlığı

I. Dünya Savaşı, kamuoylarının savaş için son derece başarılı bir biçimde harekete geçirildiği ve özellikle erken evresinde hemen tüm taraflarda savaş lehine bir toplumsal dayanışmanın sağlandığı bir dönem olmuştur. Milliyetçilik, vatanseverlik, krala/halifeye sadakat gibi değerler bu dönemde ön plana çıkmıştır. Savaş karşıtı sesler, özellikle savaşın erken evresinde kısık kalmıştır.³² Savaşın getirdiği tahribat ve halklara yüklediği fedakârlıklar daha ileri evrelerde bu tabloyu değiştirmiştir.

Kamuoyu desteği elbette savaşın patlak vermesinde ve bu kadar uzun süre devam ettirilebilmesinde kritik işlev görmüştür ama savaşın hemen öncesinden

³⁰ “Sulh ile bahar bir hiss-i muvazî ile bize yaklaşıyor. Bu sene maide-i rabbaniyemizin en lezzet nevalesi sulh olacak. Boğazların ticarete kışadı, dâbili boğazların serbesti-i müaradatını temin edecek! Karadeniz sahillerinin bütün menabi-i adaiyesi İstanbul boğazlarına akacak! Baharın bululuyla taraf taraf açılan çiçekler, yeşeren çimenler arasında sulhün takeririyle asılan bayraklar, teati edilen selamlar, iki latif müjde-ker gibi.” Bkz. Burhan Cahit, “İstanbul Postası / Bahar ile Sulh”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1384, 14 Mart 1918.

³¹ Okuyuculara hala yakın bir sulh vaat ediliyordu: “Ceraid-i yevmiye bu mühim sulh teşebbüsünün tafsilatını her gün yazıyorlar. Halk merakla okuyor. Herkeste kariben sulhün akdolunacağı hakkında ümit var, herkes bu ümidin busulüne muntazır bulunuyor.” Bkz. “Sulh-ü Cihan”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1414, 10 Teşrinievvel 1918.

³² Ian Westwell savaş karşıtlığının üç biçiminden söz etmektedir. Birincisi ahlaki ya da dini nedenlerle şiddete kişisel olarak karşı çıkmak biçiminde bireysel savaş karşıtlığıydı. İkincisi politik nedenlerle savaş karşıtlığıydı ki hem enternasyonalist ve sol eğilimli hareketleri, hem de savaşın kendilerini ve ülkelerini ilgilendirmedikleri düşüncesindeki liberal izolasyonistleri kapsıyordu. Üçüncü olarak da savaşa düşmanı yenilgiye uğratarak değil derhal barış yaparak son verilmesini savunanlar vardı. Ian Westwell, *I. Dünya Savaşı*, Çev. Oktay Etiman, İş Bankası Yay., İstanbul 2012, s. 113.

başlayarak barış yanlısı siyasi liderler ve kitle hareketleri de değişen tonlarda etkinlik göstermişlerdir. Savaşı önceleyen yıllarda Avrupa şehirleri kitlesel barış gösterilerine sahne olmuştu ve hükümetler savaş ve askere alma çağrılarının toplumda nasıl karşılık bulacağından o kadar da emin değillerdi.³³ İlki Fransız devriminin 100. yıldönümünde, 1889'da Paris'te olmak üzere, 1889-1914 arasında yirmi bir Evrensel Barış Kongresi toplanmıştı. Pasifistler Avrupa'da silahlanma yarışını saldırılara karşı koyma ve savunma maksatlı olmayıp aksine agresif ve saldırgan olduğu için eleştiriyorlardı. Onlara göre vatanın savunulması meşru, saldırgan savaş ise gayrimeşruydü.³⁴ Temmuz 1914'te Almanya'nın değişik şehirlerindeki savaş karşıtı gösterilere katılanlar yüz binlerle ifade ediliyordu.³⁵

Savaşın en erken evrelerinden itibaren muharip ülke matbuatları hevesle karşı tarafta yükselen sulh talep ve hareketlerine sayfalarını açmıştır. İçerideki sulh talepleri hakkında pek bir şey söylemeyen gazete ve mecmualar, başka ülke kamuoylarındaki benzer taleplere son derecede duyarlılık göstermiştir. Sulh talepleri içinde yükseldiği ülkenin ve ulusun savaşa iradesini zayıflatma potansiyeli taşıdığından olsa gerek, içeride matbuat ve devlet adamları tarafından görmezden gelinirken, dışarıda ise fevkalade önemsenmiştir. Özellikle devlet adamları kendi ülkelerindeki sulh isteklerine karşı sert bir tutum sergilemiştir. Örneğin Ocak 1915'te Fransa Başbakanı Raymond Poincaré'in sulh şayiaları çıkaranlar aleyhindeki açıklamaları dönem basınına yansımıştır. Fransız başbakanının sulh taraftarlarına karşı gayet sert ve hasmane tavrı, kendi kamuoyunda sulha dair münakaşaların ne derecede şiddetli cereyan ettiğinin bir göstergesidir.³⁶

Servet-i Fünun'un Fransa'daki sulh cereyanlarına ilişkin bir haberini naklettiği *Kölnische Volks Zeitung*'a göre, 1915 Eylül'ünde Fransız başkumandanı General Joffre tarafından başlatılan umumi taarruz ağır kayıplar verilerek sonuçsuz kaldıktan sonra

³³ Fransa'da uluslar arasında uyum ve barışın sürdürülebilirliğini savunan sosyalist lider Jean Jaures pasifist olduğuna inanan bir fanatik sağcı tarafından savaşın hemen arifesinde, 31 Temmuz 1914'te öldürülmüştü. Bkz. Michael Howard, "I. Dünya Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek", *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl* içinde, s. 19-20.

³⁴ 1907'de Fransa'da 300 ayrı barış derneğinin faaliyet gösterdiği, birkaç yıl sonra da 300 bin Fransız vatandaşının barış hareketine katılmış olduğu hesaplanmıştı. Bkz. Sandi E. Cooper, "Pacifism in France, 1889-1914: International Peace as a Human Right", *French Historical Studies*, XVII/2 (1991), s. 362-368. Almanya'da ise barış hareketi görece daha zayıftı. Alman Barış Derneği'nin 1902'de 6 bin olarak hesaplanan üye sayısı, savaşın başında 10 bin kadardı. Bkz. Roger Philip Chickering, "The Peace Movement and the Religious Community in Germany, 1900-1914", *Church History*, XXXVIII/3 (1969), s. 301.

³⁵ Sadece Berlin'de 100 bin, Almanya genelinde 750 bin kişi bu gösterilere katılmıştı. Alman basını da savaş coşkusu ve savaş için yekvücut bir ulus tablosu çizmiyordu. Bkz. R. F. Hamilton - H. H. Herwig, *Decisions for War 1914-1917*, Cambridge University Press, New York 2004, s. 80.

³⁶ "Fransa'da Efkâr-ı Umumiye – Sulhe Temayülât", *Servet-i Fünun*, Sayı 1231, 25 Kânunuevvel 1330.

Fransa'da sulh cereyanları o derece artmıştı ki, İngiliz ve Fransız hükümetleri arasında müzakerelere gereksinim duyulmuştu. İngiltere, Fransa hükümetinden Fransa'daki sulh cereyan ve temayüllerine karşı şiddetle hareket ederek bunlara çare bulmasını istemişti. Alman gazetesi, şayet Fransa bu yolda hareket etmeyip münferit bir sulha teveccüh edecek olursa, İngiltere'nin Fransa'daki bazı şehirleri işgal edeceği yolunda tehditlerde bulunduğunu iddia etmişti.³⁷

Siyaset adamlarının beyan ve kanaatlerindeki sulh karşıtlığına rağmen, kimi düşünür ve yazarların sulh lehindeki görüşleri kamuoyları üzerinde müessir olabiliyordu. Ünlü Fransız edip Anatole France bunlardan biriydi ve sulh hakkındaki görüşleri *Servet-i Fünun*'da da yer bulmuştu. Anatole France, Fransa'da Almanya'ya duyulan nefret ve düşmanlığı kabul etmekle beraber, sulh arzusunun bundan daha fazla olduğu düşüncesindeydi. Fransa'nın dünya siyasetindeki yeri, şerefi ve haysiyeti için zafere kadar harbe devam edeceğini ilan etmesi, ona göre Fransa'nın bütün erkeklerinden mahrum kalması riskini ortaya çıkarmıştı. Fransa bu dehşetli fedakârlıktan askeri değil ama diplomatik yollarla, siyasi bir zaferle, şan ve şerefine halel gelmeden kurtulabilirdi. Anatole France, savaşın sonuçlarından siyasileri sorumlu tutmaktaydı. Savaşın ülke diplomatlarının sulh için bir araya gelmeleri gerektiğini, bunların kamuoyları önünde kin ve düşmanlık göstermeleri sonucunda dağlar gibi ceset yığınlarının ortaya çıktığını, güzel Fransa'yı bir demir tufanının tahrip ettiğini ve siyasilerin kin dolu sözleri kamuoyuna tercüman olmasa da yüz binlerce insanın daha ölümüne neden olduğunu söylemekteydi.³⁸

Savaşın ilk aylarında özellikle savaşın yıkımlarını en dramatik biçimde yaşayan Fransa'da yükseldiği iddia edilen barış taleplerinin, 1915 yılının ikinci yarısından itibaren şarktaki askeri tasarılarında muvaffak olamayan İngiltere'de de yükselmekte olduğu ittifak devletleri matbuatınca iddia edilmiştir. Bu dönemde yayınlanan bazı haberlere göre Lordlar Kamarası'nda İngiltere'nin karşı karşıya bulunduğu siyasi ve askeri müşkülât dolayısıyla “*bugün eğer İngiliz şeref ve gururu fazlaca kırılmamak şartıyla akd-i sulh imkânı var ise, bu imkânın feth edilmemesi lazım geleceği*” yolunda kanaatler dillendirilmiştir.³⁹

³⁷ “İngilizlerin Fransızlara Tehdidatı - Fransa'da Sulh Cereyanları”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1280, 17 Kânunuevvel 1331.

³⁸ France bu tabloyu çizdikten sonra sulhun ne kadar yaygın ve güçlü bir talep olduğunu şu sözlerle ifade etmişti: “*Artık beşeriyet kin ve biddet yaygaralarını içirmek istemiyor; kulakları bu zehir-nak sözlerden yorgun düşmüştür. Herkesin musiki-i sulh ve müsalemete ihtiyacı vardır. Validelerin, kadınların, çocukların en büyük arzusu, zenginlerin babaların aile ocaklarına avdet ettiklerini, aile sofralarında oturduklarını görmektir.*” Bkz. “Fransa'da Sulh Arzuları / Anatole France'ın Sözleri Üzerine”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1324, 20 Teşrinievvel 1332.

³⁹ “İngilizlerden Sulh Sadaları”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1274, 5 Teşrinisani 1331. Bir İngiliz parlamenterin sulhun gecikmesinin sadece diplomatik bir mesele olmadığına dair Reuters ve Wolf Ajansı tarafından dünyaya duyurulan şu sözleri önemlidir: “*İnsan zayıflığından, zekâ ve ırfana, iktisadiyata ait kıymetlerin tabirinden bahs olunuyor. Harp ilanibaye*

1915 yılı ilkbaharında İngiliz İşçi Partisi'nin genel eğilimine aykırı olarak savaşa eleştirilerini yükselten Bağımsız İşçi Partisi bir barış programı yayınlamıştır. Silahlanmaya karşı çıkmış, silah imalat sanayinin millet elinde olması gerektiğini öne sürmüştür. Gizli diplomasiyi eleştirmiş, dış politikanın demokratik gözetimini savunmuştur. Uluslararası anlaşmazlıklarda güç dengesi fetişi yerine ülkeleri bir araya getiren ve kana başvurmadan çözümler sunan mekanizmalar kurulmasını önermiştir. Toprak anlaşmazlıklarında milliyet prensibinin esas kabul edilmesini istemiştir.⁴⁰

1915 yılı sonu yaklaşırken İngiliz Lordlar Kamarası'nda yükselen sulh taleplerinin savunucularından olan Lord Courtney, İngiltere'nin harpteki durumundan endişeliydi. Ona göre garp cephesindeki vaziyet açıkça bir yenilememe durumuydu, Çanakkale'deki vaziyet “*mecnunane ve serseriyane bir hareketin*” sonucuydu, denizlerdeki hâkimiyet kesin sonuç alma imkânı vermiyordu. Savaş insanlığa ağır bir fatura çıkarmıştı, birçok nesillerin eseri olan medeniyet tahrip edilmişti, kültür ve irfan alçalmıştı, bir toplumsal gerileme yaşanıyordu. Bu gidişata yegâne çare ise barıştı. Lord Courtney sadece İngiltere'de değil Almanya'da da bu durumdan bir çıkış çaresi aranmakta ve sulhun çare olarak görülmekte olduğunu söylüyordu.⁴¹

İngiltere ve Fransa'daki sulh taleplerine simetrik olarak, itilaf devletleri matbuatlarında da Almanya'nın bozulan mali durumu dolayısıyla savaşı sürdüremeyeceği ve halkın sokaklarda sulh talep ettiğine dair haberler yer buluyordu. Bu gibi haberler tabii ki ittifak ülkeleri gazetelerinde doğrudan konu edilmiyordu ama bu gibi haberlerin gerçek dışı olduğuna ilişkin yine yabancı yayın organlarında çıkan yorumlar dolayımında mevzubahis olabiliyordu.⁴² İngiliz Avam Kamarası'ndaki tartışmalar üzerinden olduğu gibi, Alman

devam ederse, ibtilaller ve umumi bir anarşi busule geleceği zikrediliyor. Bu sebeple vazifenin, akıl ve hikmetin, muharebeye hitam verecek bir fırsattan istifade etmeye her insanı sevk eylediği anlatılıyor.” Bkz. “Lordlar Kamarasında Sulha Temayülât”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1274, 5 Teşrinisani 1331.

⁴⁰ Benjamin Sacks, “The Independent Labor Party and World War Peace Objectives”, *Pacific Historical Review*, V/2 (1936), s. 162.

⁴¹ “Bu halde istintaç olunabilir ki bu çıkmaz sokaktan çıkabilmenin bir yolu vardır. Fakat bu yola bir suret-i tesviyenin esası Almanya tarafından şimali Fransa'nın ve Belçika'nın tabliyesi olmalıdır. Eğer böyle olmazsa muharebeye devam etmeye mecburuz.” Bkz. “Lordlar Kamarasında Mühim Sözler”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1274, 5 Teşrinisani 1331.

⁴² Örneğin Fransa maliye nazırı Alexandre Ribot'nun “*nasıta-i neşr-i efkârî*” olduğu söylenen *Journal des Débats*'da çıkan bir başmakalenin bu gibi iddiaları yalanladığı yazılıyordu: “Halk, altı aydan beri Almanların aç kaldıklarına, Almanya'da ihtiyacı zarureden olan me'kulatın fiyatı gayet yükseldiğine, halkın sokaklarda sulh talep ettiğine ve parasızlık Almanya'da her şeyin intizamını bozduğuna dair birtakım şeyler okudu. Fransa matbuatı bu gibi işaata koyuldu, Fransa abalisi de bunu ciddi zannetti. Almanya bir itaat ve intizam memleketidir. Her şey harikulade ve semerat-ı nafla verecek surette tanzim olunmuştur. (...) Almanya kaht teblikesinden masumdur.” Bkz. “Almanya'nın Kuvvet ve Kudreti, Fransızların İtirafı”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1260, 16 Temmuz 1331.

kamuoyundaki sulh taleplerine dair bazı bilgi kırıntıları dolaylı olarak *Servet-i Fünun*'a da yansımıştır. Örneğin İngiliz mebus Bayliss'in Başbakan Asquith'e yönelttiği bir soru, Leipzig'de Alman sosyalistlerinin kongresinde ve halkın nümayişlerinde gösterilen sulh arzusuna İngiltere hükümetinin mukabele edip etmeyeceği ile ilgiliydi.⁴³

İngiliz parlamentosunda harbe, harbin gidişatına ve hükümete yönelik sert eleştirilerin *Servet-i Fünun*'un ilgisini çekmesi anlaşılabilir bir durumdur. Liberal bir mebusun Savaş Bakanı Lord Kitchener'a İngiliz parlamento tarihinde emsali olmadığı söylenen bir tarzda hücumda bulunup "*zindandaki idam ipleri*"nden bahsetmesi çarpıcıdır. Mebus uzun sürmesini beklediği bu savaşta zorunlu askerliğin gereğine inanan Kitchener'ı "*hayli zamandan beri tekaüt edilmiş zabatlarla üç milyonluk bir ordu teşkiline teşebbüs etmiş*" olmakla suçlamaktadır.⁴⁴ İngilizlerin kara gücünün zayıflığı ve asker yetersizliği ittifak devletleri matbuatının sevdiği bir konudur.⁴⁵ İngiliz parlamentosunda savaşın gidişatı hakkındaki ihtilaf ittifak ülkeleri matbuatına göre o raddededir ki, *Osmanischer Lloyd*, Lloyd George ve arkadaşlarının Lordlar Kamarası'nı ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiklerini yazmıştır.⁴⁶

İngiltere'de siyasal bir kaos olduğu ima edilen bu haberlere, 1915 yılı sonu yaklaşırken Hindistan'dan gelen İngiltere aleyhindeki havadisler eşlik ediyordu. Hindistan'da İngilizlere sadık Haydarabad nizamının ahali tarafından mevkiinden edildiği haberi, Hindistan'da böyle bir hadise meydana gelebilmesi için "*İngiltere aleyhine umumi kıyamalar busule gelmiş, hatta ahali kendi başlarında olan bir bâkimi, İngiltere taraftarı olduğu için hal edip atacak kadar bir kudret bulmuş olması lazım geldiği*" yorumuyla verilmişti.⁴⁷ İrlanda'ya ilişkin de benzer haberler görülebiliyordu. New York'ta, "İrlanda Hürriyeti Dostları" adıyla muharebeden sonra İrlanda'yı İngiltere boyunduruğundan kurtarmak zamanına hazırlanmak üzere bir cemiyet teşekkül ettiği rivayeti buna örnek gösterilebilir. Haberde

⁴³ "Avam Kamarasında Sulh Bahsi", *Servet-i Fünun*, Sayı 1315, 18 Ağustos 1332.

⁴⁴ "İngiltere'de Yorgunluk ve İnkisar-ı Hayal", *Servet-i Fünun*, Sayı 1260, 16 Temmuz 1331.

⁴⁵ *Servet-i Fünun*'da Romanya gazetelerinden nakledilen asker fıkdanı nedeniyle İngiliz ordusundaki işçi askerlerin silahaltına alınıp yerlerinin kadınlarla ikame edildiği yolundaki haberler buna örnektir. Bkz. "İngiltere Ordusunda İşçi Kadınlar", *Servet-i Fünun*, Sayı 1296, 7 Nisan 1332.

⁴⁶ İddia abartılı olsa da parlamentodaki tartışmaların son derece sert geçtiği anlaşılmaktadır: "*İngiltere'nin nasıl vahim ve müşkül bir durumda kaldığı, sulha mecbur bir halde bulunduğu gösterilerek Asquith gibi, bir hezimet-i siyasiyeden diğerine uğrayan, kendi sözlerini bile tevîl ve tabriife kalkışan Edward Grey gibi, İngiliz zımmıdaran-ı umurunun mağrurane sözleri, hakikat-i ahval ile taban tabana zıt bulunduğu...*" Bkz. "Hakikati Görmek Düşmanlar İçin Niçin Güç Oluyor?", *Servet-i Fünun*, Sayı 1274, 5 Teşrinisani 1331.

⁴⁷ "Hindistan Ahvalı / İngilizler için Vahim, Hakikati Bilmiyoruz", *Servet-i Fünun*, Sayı 1274, 5 Teşrinisani 1331.

cemiyetin Almanya'nın kati zaferine kanaat getirmiş olanlardan mürekkep bulunduğunu bildiriliyordu.⁴⁸

İngiltere'nin savaş siyasetine parlamento dışında İngiliz yazar ve düşünürleri tarafından seslendirilen eleştiriler de İttifak devletleri basınının ilgisini çekmişti. Ünlü İngiliz düşünür Bernard Shaw'un *New York Times*'a verdiği ve Berlin'de çıkan *Lokalanzeiger*'in alıntıladığı mülakata *Servet-i Fünun* da sayfalarını açmıştı. Shaw İngiliz dışişleri bakanı Edward Grey'in Chicago'da *Daily News*'e verdiği mülakatı okuduğunda kendisini iki yıl öncesince, hala 1914 senesi Ağustos'unda zannettiğini belirtmişti.⁴⁹

Savaş yılları boyunca kamuoyunda sulh temayülleri soyut ve ahlaki düzeyde bir sulhpervelikten ziyade, daha doğrudan, savaştan ve savaşın yarattığı problemlerden şikâyet biçiminde yükselmiştir. Elbette bu şikâyetlerin yükselmesi için uygun zemin daha savaşın başında en ağır darbeyi alan Fransa'dır. Fransız gazetelerinde harbin erken dönemlerinden itibaren savaşın gidişatına ilişkin verilen son derece çarpıcı istatistiki bilgiler harpten şikâyetin ve dolayısıyla da sulhun gereğinin ifadesidirler.⁵⁰ *Servet-i Fünun*'un Nisan 1915'te bir Fransız gazetesinden naklettiği I. Dünya Savaşı'nın muharip taraflarının zayırlarını karşılaştıran bir yazı, tablonun Fransızlar için ne derece vahim olduğunu göstermektedir. Yazıya göre 1853-6'da Ruslara, 1870'te Almanlara karşı yüz binlerle ifade edilen kayıplar veren ve nüfusu artık çoğalmayan Fransa, bu savaşta öncekilerle kıyas kabul etmeyecek kayıplarla ve adeta bir nüfus felaketi ile karşı karşıyadır. Savaşın başlamasından birkaç ay sonra, Aralık ayı başında 300 bini bulan Fransız zayırlarının, yorumun yayınlandığı tarihte 400 bine çıktığı hesaplanmıştır. Nüfus genelinde ölüm oranının harbin başlangıcına oranla iki misline çıkması, doğum sayısının ise 20 ila 30 bin arasında azalması savaşın Fransa'nın geleceğini de ipotek altına aldığını ortaya koymaktadır.⁵¹

Harbin başlangıcı üstünden iki yıl geçtikten sonra savaş karşıtlığının daha teorik biçimlerinin yerini harbin somut sonuçlarına eleştiri ve itirazlar almıştır. *Servet-i Fünun Hilal* gazetesinin bir Paris gazetesinden alıntıladığı Hector Defrance'ın muharebenin beşeri maliyeti üzerine, bazı bölümleri Fransız sansürü tarafından çizilen bir yazısına yer vermiştir. Yazar Fransa'nın yakın geçmişindeki farklı savaşlarda verdiği kayıpları kıyaslamaktadır. Fransız ihtilalinin Fransa'ya 1 milyon

⁴⁸ "İrlandalılar, Amerika'daki Cemiyetleri", *Servet-i Fünun*, Sayı 1296, 7 Nisan 1332.

⁴⁹ "Grey bütün dünyanın bir maktule tabvil edildiği bu matem ayından beri -ki bu matem husulünde Grey'in de büyük bir hisse-i iştiraki vardır- bir adım bile ileri gitmemiştir." Bkz. "Shaw Edward Grey Aleyhinde", *Servet-i Fünun*, Sayı 1315, 18 Ağustos 1332.

⁵⁰ "Şimdiye kadar 300.000 kişi zayı etti. Hal son haftalardaki minval üzere devam ederse altı ay zarfında 1.500.000 kişi zayı etmiş olacağız. Fransa Cumhuriyeti harap olmadan iktisaden bu kadar zayıyata tabammül gösterebilir mi! Muharebe bir sene devam etse bile Fransa mahv olur." Bkz. "Fransızların Harpten Şikâyeti", *Servet-i Fünun*, Sayı 1241, 5 Mart 1331.

⁵¹ "Fransızların Zayırları", *Servet-i Fünun*, Sayı 1244, 26 Mart 1331.

500 bin cana mal olduğunu, Fransa ile birlikte olan İtalyanlar, Belçikalılar, Felemenklerin de o oranda kayba maruz kaldıklarını, buna karşın Fransa'nın düşmanları olan Avrupa devletlerinin çok daha ağır zayıat verdiklerini göstermektedir. Fransa'nın bundan bir süre sonra Meksika'da verdiği kayıpları muazzamdır. Kırım Harbi 50 bin hayata mal olmuş, 1870-71 Alman-Fransız Savaşı 300 bin Fransız askerini mahvetmiştir. Rus-Japon muharebesi ve Balkan Harbi de muazzam kayıplara yol açmıştır ancak hiçbirisi I. Dünya Savaşı'ndaki zayıatla karşılaştırılmaz. Defrance'ın cihan harbi hakkında verdiği rakamlar sansürlenmiş olsa da, savaşta erkek nüfus kaybının fazlalığı nedeniyle verdiği “*taaddüd-i zevcatın en mantıkî bir keyyfiyet olacağı*” sonucu tabloyu daha anlaşılır kılmaktadır.⁵²

Sulh taraftarlığı gibi sulh karşıtlığı da, ilginç bir şekilde, başka devletler ricali ve kamuoylarına atfedilen bir olgu olmuştur. Savaşma iradesini zayıflatacağı için muhasım ülke kamuoylarındaki sulh taleplerine kulak kabartan matbuat, bir ahlaki üstünlük nedeni olarak sulhperverliği de bütünüyle hasımların inhisarına bırakmamış, tezat gibi görünse de, hasım ülke idarecileri ve kamuoylarındaki sulh karşıtlığının da altını kalınca çizmiştir.

Sulh taleplerinin yükselmesine yol açan savaşın açık tahribatı ortadayken, hasım ülke devlet ricali ve kamuoylarında neden aynı zamanda sulh-karşıtı düşünceler de boy verebiliyordu? Bunun cevabı kabaca harpte kazanılmakta olup sulhta kaybedilecekler sıralanarak veriliyordu. Bir İspanyol gazetesinden Fransız kamuoyu hakkında yapılan şu alıntı bunu pek güzel ortaya koymaktadır:

*“Fransız politikacılar bugün tamamiyle bir takım bankalar gibi hareket ediyorlar. Moratoryumdan istifade ediyorlar. Birçok mühim ticarethaneler bugün, muharebenin bitme ermesinden korkuyorlar; çünkü muharebe bitme bulduğu gün bunlar borçlarını tediye mecbur tutulacaktır. Politikacılar da böyledir, muharebe bitince hesap vermeye mecbur olacaklardır. Muharebe imtidat edince, memleket mücadelat ve müsademat ile meşgul bulundukça, politikacılardan hesap talep etmek kimsenin aklına gelmez. Fakat muharebe nihayete erince, Fransa politikacıları kırk dört yıllık cumhuriyetin hesab-ı umumiyesini vermeye icbar edilecektir. Bunlar şu anın bululünden endişe-nak bulundukları için muharebenin imtidadını istiyorlar, aynı zamanda bir muzafferiyet de ümit ederek bu muzafferiyetin sevk ve sürurıyla Fransız milletine birçok şeyleri unutturabileceklerini düşünüyorlar.”*⁵³

Böylece ortaya konan tabloda, hasım bir ülkede sulh hususunda iki karşıt pozisyonun ortaya çıkmış olduğu iddia edilmekte, halk ve idareciler arasında bir ayırım yapılarak, savaş iradesi olmayan ve sulh talep eden bir halk ve karşısında savaş yanlısı idareciler bulunduğu ima edilmektedir.⁵⁴ Harbin ileri aşamasında,

⁵² “Muharebat Neye Maloluyor?”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1330, 8 Kânunuevvel 1332.

⁵³ “Fransa’da Efkâr-ı Umumiye – Sulhe Temayülât”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1231, 25 Kânunuevvel 1330.

⁵⁴ “Bugün, bu yeni Fransa, muharebeye hazırlığının noksanları kimlerin yüzünden olduğunu ve mesuliyetin kimlere teveccüh ettiğini biliyor. Bir kere muharebe bitme bulursa bu Fransa mesulleri

ilk sulh teklifleri ve bitaraf devletlerin aracılık teşebbüsleri gündeme geldiğinde, bu tekliflerin reddi ya da karşılıksız kalması, benzer bir biçimde kabinelerin milletlerin açık desteğini almaksızın harp ve sulha kendi başlarına karar vermemeleri gerektiği tezi öne sürülerek eleştirilmiştir. Kamuoyu ve kabine arasında, keza parlamento ve kabine arasında olası tezatlar vurgulanmıştır.⁵⁵

Harp taraftarlığı ve sulh karşıtlığı gerekçesi ile, savaşa giden erler ve zabıtlar arasında bile halk nazarında bir ayırım olduğu öne sürülmüştür. Fransız nasyonal sosyalist yazar ve siyaset adamı Gustave Hervé, Fransız halkının telaş ve endişesine tercüman olmak üzere, iştitiği ya da aldığı mektuplarda okuduğu görüşleri aktarırken, “*muharebenin devamına generallerle zabıtların aldıkları yüksek maaşları mümkün olduğu kadar alabilmek istemeleri başka sebep tutulduğunu ve nazırların, mebusların, gazetecilerin, ordu müteahhitlerinin menfaati muharebeyi devam ettirmekte olduğunu*” yazmıştır. Hervé 14 Temmuz’daki geçit resminde cepheye giden erleri alkışlayan ahalinin zabıtlara karşı ise soğuk bir surette sessiz kaldığını ifade etmiştir.⁵⁶

Bazen sulh karşıtlığı ve sulh taraftarlığı devlet adamları ve halka ayrı ayrı isnat edilmiş, bu ikisi arasında bir ikilem olduğu ihsas ettirilmiştir. Kimi zaman da bir memlekette halkın sulh yanlısı ve karşıtı olarak ikiye bölündüğüne ilişkin haber ve yorumlara yer verilmiştir. İtalya savaşa katılma kararının devlet-toplum münasebetlerinde, savaşa taraftar ve karşı olan kitleler arasında gerilime yol açtığı bir örnektir. Halkın büyük çoğunluğu savaşa müdahaleden yana değildi. Milliyetçi kesimlerin desteği ile kral ve başbakan parlamento ile istişare gereği bile duymayarak bu kararı almıştı.⁵⁷ Kullanılan propaganda silahı ile kitleler savaşa ikna edilmeye çalışılıyordu. Mussolini’nin *Il Popolo d’Italia*’sı, harp taraftarlarının yayın organı olarak, İtalya’nın her tarafında sulh sadaları işitildiğini, hatta utanç verici sonuçları olsa da sulh akdi istenildiğini, mesela Venedik’in Avusturya’ya terkine bile rıza gösterildiğini yazmıştı. Gazetenin sulh

arayacak ve mesul tutacak, işte bunun için Fransa’nın bugünkü politikacıları muharebenin devamına meyyusane çalışıyorlar. Hâlbuki Fransa efkâr-ı umumiyesi tamamıyla sulha maildir.” Bkz. Aynı yer.

⁵⁵ “...milletler hükümetlerinin kendilerini harbe sürüklemesinden yabut peri-i sulh arz-ı didar ederken bundan yüz çevirmesinden memnun değildirler. Bu hakkı atıyen ellerine almak, yani harp ve sulhe bütün milletin karar vermesini, güçlü diplomasi ile hükümetler beyinde sui-teşhim ve teşhime badi olacak, hükümetler tevliid eyleyebilecek usule artık nihayet verilmesini istiyorlar.” Bkz. “Harpten Sonra Siyaset”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1332, 22 Kânunuevvel 1332. Yazıda bir Fransız mebusunun eleştirileri şöyle nakledilmiştir: “Fransa’nın vaziyet-i hazırısı itibarıyla bu itirazın bir mahiyeti mahsusası var ki o da Fransız Meclis-i Mebusanı ile Meclis-i Ayanın müştareken içtimaa davet edilmesi, harbin niçin devam ettiği ve ne surette sulh akdedileceği hakkında bu beyetten bir karar alınmasının talep edilmekte bulunmasıdır. Böylece Briand kabinesinden yani Fransa hükümetinden harbe devam etmeye karar vermek hakkının ne’z’ edilerek bunun millete tevdi’i istenilmesidir.”

⁵⁶ “Fransa’da, Millet Sulh İstiyor”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1310, 14 Temmuz 1332.

⁵⁷ Thomas Row, a.g.m., s. 143.

yanlılarına karşı dili tehditkârdı.⁵⁸ Gazete sulh akdi için İtalya'nın her tarafında bağışan İtalyanlara karşı bir tedbir olarak “*sokaklarda sulhçuların, nümayişçilerin, hemen kurşuna dizilivermesini*” istemişti.⁵⁹

Sulh karşıtlığı söylemi, harbin ileri aşamalarında itilaf devletleri arasındaki farklılıkları vurgulamak ya da abartmak için başvurulan bir söylem olmuştur. Sulh karşıtlığı bazen Fransa'ya, bazen İngiltere'ye, bazen İtalya'ya atfedilmiş, hangi devlet sulh karşıtı ilan edilmişse müttefiklerinin barışa yatkın ve istekli olduğu teması işlenmiştir. Uzun ve tahrip edici savaş, kamuoylarında savaş karşıtı düşüncelerin ve barış temayüllerinin güçlenmesini sağlamıştır hiç şüphesiz ama bir gözlemcinin ifadesiyle Rusya istisna tutulursa “*savaş karşıtı eylemler savaşı bir saat bile kısaltamamıştı*.”⁶⁰

4- Harbin Nihayeti Senaryoları: Kısmi Sulhtan Sürekli Barışa

Harbin nasıl nihayet bulacağı savaş süresince kamuoylarının başlıca merak konularından olmuştur. Savaşın en erken evrelerinde Osmanlı basınına yansıyan senaryolarda umumi bir yorgunluk yanı yenişememe durumu ile Almanya'nın yanı İttifak Devletleri'nin galibiyeti ihtimali ağırlıklı görülmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'nın ne kadar muazzam bir ölçekte ve sarsıcı bir mahiyette gerçekleşmiş olursa olsun, Avrupa haritasında toprak paylaşımına ilişkin büyük değişiklikler yaratması savaşın en başından itibaren beklenmiyordu. Ancak siyasal, toplumsal ve iktisadi düzenleri ciddi bir değişime uğratacağı harbin erken bir evresinde anlaşılmıştı.⁶¹

Savaşın daha birinci yılı dolmadan, 1915 yılı bahar aylarında, her iki tarafta da farklı mahiyetlerde sulh beklentileri hâsıl olmuştur. İtilaf devletleri daha kısmi bir sulh beklentisi içindeydi. Mesela Macaristan'ın Avusturya'dan ayrılarak ayrıca bir sulh akdine meyyal bulunduğu dair şayialar çıkmıştı. Söylentilerin kaynağı şark cephesindeki Rus taarruzunun başarılı olacağı umuduydu. Rusların Karpatlar üzerinden Budapeşte'ye kadar yürüyecekleri, Macaristan'ı istila ile Macarları bir sulh akdine mecbur tutacakları tahayyül ediliyordu fakat Rus taarruzu başarısız oldu.⁶²

⁵⁸ “Bu adamlar bişî bir ihtilal ile tehdit ediyorlar; fakat millet sulh taraftarlarına meram anlatacaktır.” Bkz. “Her Halde Sulh”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1303, 29 Mayıs 1332.

⁵⁹ “İtalya'nın Vaziyeti - Sulh Cereyanları”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1304, 2 Haziran 1332.

⁶⁰ Winter-Parker-Habeck, *a.g.e.*, s. 5.

⁶¹ “Harb-i Hazır ve Tarih - Hürriyet Ve İstibdat Mücadelesi”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1245, 15 Nisan 1915.

⁶² Macaristan'ın önde gelen devlet adamlarından Kont Andrassy bu iddiaları en üst perdeden yalanlanmıştı. Andrassy'nin konu ile ilgili makalesi tabloyu tamamen tersine çevirmekte, sulhun ittifak devletleri lehine olarak yakın bulunduğunu söylemekteydi. Almanya'da, Avusturya'da ve Macaristan'da kesin zafer için sarsılmaz azim bulunuyordu. Macarlar da bu savaşta sonuna kadar gayret gösterecek, kahramanlık ve fedakârlıklarını ispat eyleyeceklerdi. Andrassy sulhun yakın olduğundan ümitvar bulunduğunu şu sözlerle ortaya koymaktaydı: “*Sulhun akdi için uzun zaman geçmeyecektir.*”

İtilaf devletlerinin galip gelmesi ihtimali, ittifak ülkeleri matbuatında yalnızca ittifak devletleri için değil aynı zamanda hürriyet ve adalet gibi değerler için de bir tehdit olarak sunulmaktaydı. Her iki taraf da bu değerler için savaştığını söylemekte olduğundan, bu gibi tezlere bitaraf referanslar bulmak önem kazanmıştı. Mart 1916'da *Servet-i Fünun*'da bir makalesi alıntılanan (tarafsız) İsveçli bir parlamentere göre Fransa başbakanı René Viviani'nin parlamentoda müttefiklerin kazanmasının adaletin kazanması olacağını söylemesi boş sözlerden ibaretti.⁶³

Harbin nihayetine ilişkin senaryoların üzerinde durduğu bir husus da barış şartlarının beynelmül bir kongre tarafından tayin edilmesi arzusuuydu. Böyle bir kongrenin teşekkülü harbin umumi bir yorgunluk neticesi olarak son bulması durumunda muhtemel görülmekteydi. Savaşın bloklardan birinin kesin zaferi, kazanan tarafın diğer tarafa kendi şartlarını dikte ettirmesi sonucunu verebilecekti.⁶⁴

1916 sonbaharı geldiğinde, ne diplomatik yollarla ne de askeri üstünlükle bir barışın sağlanamayacağı açıkça görüldüğünde, savaşın kati neticeler olmaksızın hitama ereceği yönünde tahminler yapılyordu. Savaşın tarafların gerek zafer arzusu gerekse de şeref ve haysiyetlerini muhafaza gayretiyle, gerçekçi, evrensel ve insanlığın genel menfaatlerine istinat eden esaslar üzerinden bir sulh istemeleri kolay değildi. Böylesi bir durumdan umulan yegâne fayda “*ancak bu surette esasen muharebenin faidesizliğinin tezahür edebileceği*” idi.⁶⁵

Savaş uzadıkça her iki tarafta da sulh arzusu artmış, muharebenin maksadı sorgulanmaya başlamıştı. İngiliz mebuslar Lord Brassey'in ve Lord Loreburn'un *The Economist*'te neşrettikleri makaleler yakın bir sulh beklentisini yansıtmakla birlikte bu muharebeden beklentilerin ve nasıl bir sulh istendiğinin belirsizliğinden dem vurmaktaydı. Onlara göre İngiltere hükümetinin, tasavvurları hakkında kamuoyunu bilgisiz bırakma hakkı yoktu. Genellikle

Harp sahalarında hadizat başka ve seri bir cereyan almıştır. Avrupa-yı merkezî hükümetleri, düşmanların zan ve tahminlerinden pek çok ervel maksatlarını istihsal eyleyeceklerdir.” Bkz. “Nasıl Bir Sulha Doğru - Kont Andrassy'nin Mütalaatı”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1245, 2 Nisan 1331.

⁶³ “*Tamamıyla bitaraf olmak şartıyla denilebilir ki Rusya da dâhil olarak ve Rusya muharip vaziyetinde bulunarak itilaf-ı müselles galebesi takdirinde, hürriyet-i akvam için en büyük tehlike zahir olmuştur. Eğer Rusya müttefikleriyle şerait-i sulhiyeyi telkin edebilecek olursa bu hal barbarlığın muvaffakiyeti demektir. (...) Rusya Çarlığı gibi bir hükümete komşu olmak, arada gayet hafif bir tahta perde bulunan bir yerde azgın bir deli ile birlikte bulunmuş demektir.”* Bkz. “İtilaf-ı Müsellesin Galebesi Faraziyesi - Bir Bitarafın Mütalaatı”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1244, 26 Mart 1331.

⁶⁴ “Eğer Almanya mağluplara şerait-i sulhiyeyi tayin edecek bir halde olursa bu kongre inikad etmez. Yeni bir kongrede yeni heyet-i düveliye de teşekkül edecektir.” Bkz. “Para! Yoksa Sulh-ı Münferid”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1241, 5 Mart 1331.

⁶⁵ “Lahey Sulh Konferansı / Muharebe ve Bitaraflar”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1317, 1 Eylül 1332.

zikredilen gayenin Prusya militarizminden kurtulmak olduğu söylene de bu yeterince açık bir ifade değildi. Maksat Almanya'nın tahribi ise bunun için yetkin bir plan olmadığı anlaşılmaktaydı. Almanya ordusunun müstakbel taarruzlara karşı savunmasız kalacak derecede tahribi kastediliyorsa bu da mümkün görünmemekteydi. Muharebenin devamının muhtemel gerekçeleri Lord Loreburn'e göre elde edilmesi zor hedeflerdi. Müttefiklere ne gibi taahhütlerde bulunulduğu da bilinmiyordu. Hükümetin istenen neticenin bütün Avrupa'nın erkek gençliğini mahvetmek dışında bir çaresini görüp görmediği de belirsizdi. Parlamentonun bütün bu meseleleri açıktan açığa sorgulama hakkı vardı.⁶⁶

Savaşın başlaması üzerinden iki yıl geçtikten ve Almanya'nın sulh müzakerelerine başlama teklifinin itilaf devletlerince reddedilmesinden sonra, sulh yolunda gerek kendi kamuoylarından gerekse bitaraf ülkelerden gelen baskılar üzerine, İngiltere'nin nasıl bir sulh tasavvurunda olduğu İngiliz devlet adamları tarafından çeşitli vesilelerle kamuoyuna açıklanmıştı. İngiltere hariciye nazırı Edward Grey'in bitaraf memleketler matbuatına verdiği bir beyanatın başında sulhtan bahsetmeyeceğini söylemesi ama hemen tamamen sadece sulhtan söz etmesi ve adeta sulh şartlarını ortaya koyması manidar bulunmuştu. Grey artık savaşlara son verilmesi, milletler ve devletler arasında doğabilecek ihtilafların Lahey Hakem Mahkemesi aracılığıyla çözülmesi, fikir ve emellerini kabul ettirmek için silaha sarılacak bir millete karşı diğer bütün milletlerin birlik olup müşterek mücadele etmesi, barışçıl çözüm yollarını cebren kabul ettirmek üzere bütün medeni milletler ve devletler arasında muahedeler akdedilmesi gibi tasavvurlardan söz etmişti.⁶⁷

İttifak devletleri basını müstakbel sulh hakkında Edward Grey'in bu mülahazalarının bütün dünya tarafından paylaşıldığını, tüm tarafların hak ve hürriyet üzerine kurulmuş, sürekli ve mümkün olursa ebedi bir sulhu istediğini yazmıştı. İngiltere ise ancak kendi hâkimiyetini temin ettikten ve cihan ticaretine hâkim olduktan sonra, bütün milletlerin ordularını ve donanmalarını terk ve tahrip etmesini, bu şart altında Lahey Hakem Mahkemesi'nin her türlü ihtilafları çözmesini istiyordu. Bu yeryüzünün bütün milletlerini İngiltere'ye haraçgüzar kılmak demekti. Grey uluslararası anlaşmaları en çok çiğneyen ve hukuku ayaklar altına alan İngiltere'nin hariciye nazırıydı. Onun "*Avrupa milletlerini bir hava-yı hürriyet, irfan ve serbesti içinde yaşattırarak bir sülh*" istemesine, ittifak devletleri "*saflıyane, halisane söylenmiş olmak, bütün milletlerin hake-i hayatına hürmet göstermek şartıyla*" böyle bir sulhun ortak arzu olduğunu bildirerek mukabele etmişlerdi.⁶⁸ Nitekim ittifak devletlerinin 1916 yılında önce gayriresmi kanallardan, sonra

⁶⁶ "İngiltere'de Sulh Cereyanı", *Servet-i Fünun*, Sayı 1319, 15 Eylül 1332. Loreburn savaşın devamının muhtemel hedeflerini şöyle sıralıyordu: "*İstanbul'un Ruslar tarafından işgalini, Sırbistan'ın iadeten teşkilini, Lehistan'ın çar elinden muhtariyetinin istibsalını, İtalya tarafından Trentin ve Trieste'nin zaptını, Alsace-Lorraine'in Fransa'ya ilbakını, Fransa'nın Alman Rhine eyaletlerinden de kısmen teminat abdinini...*"

⁶⁷ "Sir Grey'in Beyanatından Sonra İngiliz Matbuatı Ne Söylüyor?", *Servet-i Fünun*, Sayı 1324, 20 Teşrinievvel 1332.

⁶⁸ "Edvard Grey'in Beyanatu / Sulh-u Müstakbel Hakkında", *Servet-i Fünun*, Sayı 1324, 20 Teşrinievvel 1332.

diplomatik yollardan itilaf devletlerine teklif ettikleri sulh müzakerelerine başlama talebi, barışın tesis edilebilmesinin iki esası olabileceğini öngörüyordu: “*Milletlerinin mevcudiyet-i şeref ve haysiyet ve serbesti-i inkişaflarının temini.*”⁶⁹

Muharebenin sebeplerinin doğru tespit ve tahlil edilmesi savaşa son verecek sulhun ömür ve istikrarı için son derece önemliydi. Savaşın çıkış nedenlerine odaklanmak muhtemel barışa dair fikir verebilirdi. Macar mebus Kont Andrassy’ye göre büyük savaş üç ayrı rekabetin, Fransız-Alman, İngiliz-Alman ve Rus-Alman rekabetlerinin bir sonucuydu ve muhtemel bir sulhun kalıcı olabilmesi için bu rekabetlerin nasıl izale edilebileceği düşünülmeliydi. Ona göre geleneksel Fransız-Alman rekabet ve düşmanlığı bu muharebenin sebeplerinden biri olduğu gibi dünya barışı için de daimi bir tehditti. Bu tehlikenin giderilebilmesi ya iki memleket arasında bir uzlaşma ile ya da Fransa’nın ezilmesiyle mümkün olabilecekti. Elbette makul olan birinci seçeneği ve bunun gerçekleşmesi için iki şart vardı. Birincisi Almanya’nın zaferden sonra Fransa’dan yeni arazi talep etmemesi, ikincisi de Fransa’nın “*bir irade-i ilahiyenin iki defa Almanya’ya vermiş olduğu iki vilayetten katien feragat etmesi?*” idi. Savaşın bir diğer sebebi olan İngiliz-Alman rekabetinin nedeni Almanya’nın iktisadi büyümesi ve donanmasıyla denizlerde söz sahibi bir ülke olma isteği idi. Almanya gayesi uğrunda denizlerin serbestisini savunmaktaydı. Deniz ticaretinde üstün durumda olan İngilizler ise bu isteğe karşı bir tehdit algılaması içindeydiler ve geliştirmekte olan her millete bu yolu kapamak istiyorlardı. Andrassy İngilizlerin Almanların gayelerinin meşruiyetini tasdik edecekleri ümidindeydi. Ona göre İngiltere ve müttefiklerinin Almanya’yı mağlup edemeyecekleri ve savaşın uzamasının ağır sonuçları olacağı görülmektedir. Savaşa neden üçüncü büyük rekabetin kaynağı ise Rusya’nın Batı’ya doğru ilerleme ve yayılması süreciydi. Bu süreç o asra kadar Rusya ile Türkiye arasında muharebelere neden olmuştu. Rusya’nın bilhassa Sırbistan üzerinden Doğru Avrupa ve Balkan siyasetine doğrudan müdahalesi ise Rusya’yı özellikle de Avusturya-Macaristan ile karşı karşıya getirmişti. Andrassy’ye göre kalıcı bir sulh için Rusya’nın batıya doğru yayılması durmalı ve Sırbistan da asırlardır Avusturya-Macaristan’a ait olan toprakların yine Avusturya-Macaristan’da kalmasına tevekkül etmeliydi.⁷⁰

Muhtemel bir sulh müzakeresinin ön şartları neler olabileceği, 1915 yılının ikinci yarısından itibaren savaşın yarattığı tahribatın kamuoylarındaki tepkiyi büyütme başlaması ile beraber matbuata yansımaya başlamıştı. Savaşın başından itibaren savaşın sonunu getirecek barışın şartlarından biri olarak tazminat meselesi gündemde olmuştu. Bu mesele savaşın mesullerinin cezalandırılması bağlamında mevzubahis ediliyordu. 1915 yılı itibarıyla Almanların İngiltere’den bir tazminat talebi söz konusuydu ve bu talep Asquith, Edward Grey, Lloyd George gibi İngiliz

⁶⁹ “Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan’ın İtilafçılara Sulh Teklifi”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1329, 1 Kânunuevvel 1332.

⁷⁰ “Payidar Bir Sulh Zamanları - Kont Andrassy’nin Mühim Bir Makalesi”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1260, 16 Temmuz 1331.

devlet adamlarının savaşı başlattıkları iddiasına dayandırılmaktaydı. Bu dönemde İngiltere’de, özellikle de Lordlar Kamarası’nda barış ve barışın şartları tartışma konusu edildiği yolundaki haberlere, harp tazminatları meselesinin İngiliz kibrine yedirilemeyeceği gibi yorumlar eşlik ediyordu.⁷¹ Müzakerelerde söz alan parlamento üyeleri şerefli bir barışın imkânının aranması şeklinde reylerini beyan ediyorlar ama tazminat ödemeye karşı sert çıkıyorlardı.⁷²

Savaşın ilk aylarından itibaren özellikle yeni savaş teknik ve stratejilerinin ilk ağır sonuçları görülünce, savaşan taraflar yalnızca sulhu değil ama devamlı bir sulhu tesis etme gaye ve iddiasıyla harbi sürdürdüler. Bu gaye ve iddia, geriye dönük olarak, savaşın sebeplerine dair de bir tespit içeriyordu. Muharip devletler bir hükümet yahut bir milletin yayılma ihtirasının kolayca ihlal edebileceği bir sulh düzenine razı olmayacaklarını, sağlam dayanaklara istinat eden bir barışı tesis etmeden silah bırakmayacaklarını açıklıyorlardı. *Servet-i Fünun*’a göre bu gibi açıklamalar tarafların savaşın mesuliyetini hasım tarafa yüklemek istemesi yahut savaşın sonucundan ve dolayısıyla da sulh şartlarını dayatma gücünden emin görünmek istemesi maksadına matuftu. Devamlı bir sulh isteğinde taraflar samimi ise meselenin başka bir düzlemde ele alınması gerekiyordu. Mesela Alman sosyalistlerine göre hükümetler ve milletler arasında yeni düşmanlık tohumlarının atılmaması ve barış yapılırken yeni bir muharebenin zemininin hazırlanmaması için barış şartları milletlerin şeref ve haysiyetlerine halel getirmemeliydi. *Servet-i Fünun* sosyalist prensiplere muvafık olan bu tahayyülün barış masasında yani pratikte ne derece hayata geçirilebileceğinin meçhul olduğunu ifade ederek kalıcı bir sulh için çok daha köktenci yaklaşımını ortaya koymuştu. Buna göre genel harbin çıkışı özellikle uluslararası ilişkiler ve devletlerarası hukukun birçok ilkesinin iflası anlamına gelmekteydi. İkinci olarak bu harp kalıcı bir dünya barışı tesis etme gayretlerini akim bırakmıştı. Bu gayretlerin dayandığı prensiplerin yenileri ile ikame edilmesi icap etmekteydi. Muhariplerin devamlı bir sulh söylemi, kesin bir zaferin kazanılması ertesinde mağluplara telkin edilecek sulh şartlarının ihlaline izin vermeme azminin bir ifadesiydi ve böyle bir sulh yine kuvvete dayanacaktı. Oysa icap eden uluslararası ilişkilerin hem devletler arasındaki temaslar anlamında yeni diplomatik esaslar üzerine tesis edilmesi, hem de toplumlar arasındaki münasebetler anlamında yeni bir sosyolojik hüviyet kazanmasıydı.⁷³

⁷¹ “Lordlar Kamarasında Sulha Temayülât”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1274, 5 Teşrinisani 1331.

⁷² Barışa taraftar bulunan Lord Courtney tazminat-ı harbiye şartının şu sözlerle kesin olarak reddedileceğini ifade etmiştir: “*Almanya’da İngiltere’nin tazminat-ı harbiye tediyeye etmesi lazım geleceğini de söylüyorlar. İngiltere’ye tazminat-ı harbiye tahmil edilmesine muvafakat gösterecek bir İngiliz yoktur.*” Bkz. “Lordlar Kamarasında Mühim Sözler”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1274, 5 Teşrinisani 1331.

⁷³ Bu bağlamda bir Alman devlet adamının “*yalnız hak ve hak ve mevcudiyet için değil cihana hürriyet ve serbesti bahşetmek ve insanıyeti bazı milletlerin ribka-i esaretlerinden kurtarmak için harp ettiklerini*” söylemiş olması önemlidir. Bkz. “Harb ve Sulh – Ba’de’l-harp Devamlı Sulh

Savaşın beşer tarihini kuvvet prensibiyle açıklayan nazariyeleri doğruladığı fikri savaşın tüm taraflara yönelik bir eleştiriydi. Hak, adalet, hukuk-ı beşer, hukuk-ı düvel gibi prensipler sanki sadece küçük milletler ve hükümetlerin ilişkilerini düzenlemek için bahis konusu edilmekteydi. Büyük milletler ve hükümetlerin ilişkilerini düzenleyen ilke ise kuvvetti.

Savaşın sonu yaklaştığında artık sulhtan daha çok istenen şey devamlı bir sulh idi. Savaşın dört yılı aşkın bir sürede insanlığa ödettiği bedel, siyaset ve fikir adamlarını savaşın bitmesi kadar başka savaşların olmaması için neler yapılabileceği üzerinde düşünmeye sevk etmişti. O zamana kadar savaş, sorumluluğu karşı tarafa yüklenmek istenen bir olguydu, her iki taraf da kendisi için “haklı savaş”dan söz ediyordu. Artık savaşın haklı tarafının kim olduğu ile uğraşmak abes görülür olmuştu. Nedenleri ne olursa olsun savaşın yıkıcılığı haklı gerekçeleri geçersiz hale getiriyordu.

Mütarekeden sadece birkaç ay önce, Temmuz 1918’de *Servet-i Fünun*’da yayınlanan yazısında⁷⁴ Ali Baha, uzun, tahripkâr ve sonu gelmek bilmeyen bir savaşın tesiri altında Kant’ın *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme* adlı eseri değerlendirmekte, devamlı bir barışın kendi zamanı için anlamını irdelemekteydi. Ona göre sulh fikri insanlık tarihi kadar eski bir fikirdi. Bu fikir çağdaş dünyada da terk edilmiş değildi. I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde bile dünyanın her yerinde sulh cemiyetleri kuruluyor; Londra, Brüksel, Paris, Lahey gibi şehirlerde sulh konferansları toplanıyordu. İtalya’nın Trablusgarp’ı işgali, ardından Balkan Savaşları ve nihayet Dünya Savaşı sulh seslerini kısmıştı. Ali Baha’ya göre harbin nedeni söylenegeldiği gibi bazı mağrur ve ikbalperest siyasilerin tahakkümü değil; milletlerin gerçek ihtiyaçları ve karşılıklı bağımlılıklarını takdir edememeleri anlamında siyasi cehaletleriydi. Bu savaşın insanlık tarihinin son vahşet ve cehalet sayfası olacağını düşünüyordu. Ona göre milletlerin hayat hakkı ve terakki hürriyetleri tasdik edilerek yeni bir tarihi devre başlayacaktı. Ali Baha, gelecekte savaşların tıpkı kölelik gibi mahkûm edileceği fikrini Kant’ın şu sözlerine istinat ettirmişti:

“Bugünün medeni kavimleri ellerini kalpleri üstüne koyarak esareti nasıl telin ediyorlarsa, üç dört bin sene sonra harbin vahşet ve melanetinden de öyle nadim ve tövbe-kâr bir safvet-i kalbiye ile nefret edeceklerdir.”⁷⁵

Tasavvuratı”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1244, 26 Mart 1331. Rus siyasetinin istila ve istibdad üzerine kurulu olduğu, İngiliz siyasetinin de diğer kavimler üzerinde tahakküm esasına dayandığı; bunlara karşın Almanların hürriyet-i akvam için savaştıkları ittifak devletleri matbuatının sıkça dillendirdikleri temalardır. Bkz. “Harb-i Hazır ve Tarih - Hürriyet Ve İstibdat Mücadelesi”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1245, 15 Nisan 1915.

⁷⁴ Yazının epigrafı David Hume’dan bir alıntıydı: “Milletleri karga halinde gördüğüm zaman, onların bir fağfur dükkânında dövuşen iki sarboşa teşbih ederim. Çünkü birbirlerine açtıkları yaraları tedavi için uzun müddet meşgul olacaklarından maada iras edilen zarar ve tahribatı da ayrıca tazmin edeceklerdir.” Ali Baha, “Sulh-i Ebedi”, *Servet-i Fünun*, Sayı 1400, 5 Temmuz 1918.

⁷⁵ Aynı yer.

5- Sonuç

Birinci Dünya Savaşı pek çok açıdan benzersiz bir savaştır. Askeri, siyasi, iktisadi, diplomatik, teknolojik, kültürel boyutları vardır ve modern dünyaya tesirleri dolayısıyla bu farklı boyutların her biri merak ve inceleme konusu olmuştur. Ordular ve devlet bürokrasilerinin bütün bu boyutların başat öznesi olduğu, halklar ve kamuoylarının bunlar eliyle yönlendirildiği düşünülmüştür.

Sulh, bir savaş anlamak için savaşın kendisi kadar önemli bir anahtar kavramdır. Savaşın patlak vermesinde, sürdürülmesinde, nihayete ermesinde farklı biçimlerde de olsa sulh hep masada duran, hep mevzubahis olan bir kavramdır. Her ne kadar diplomatik anlamlar çağrışırsa da, sulh sadece diplomasinin ve diplomatların meselesi değildir. Sulh, savaşa bir şekilde müdahil olan, bir biçimde savaşın etkilerine maruz kalan her ferдин meselesidir. Cephedeki askerin, ücra köylerdeki çiftçilerin, savaşa müdahil olmayan tarafsız ülkelerde sıradan halkın farklı motivasyonlarla olsa da sulh beklentileri vardır. Farklı öznelerin dört yılı aşkın savaş süresince sulh tasavvurları da savaşın gidişatı ile birlikte değişkenlikler göstermiştir.

Sulh kavramı merkezli olarak savaşa bakmak, Birinci Dünya Savaşı'na bakış açımızı zenginleştirmeyi vaat etmektedir. Bugünden bakıldığında sanki matematiksel bir mantık izliyormuş izlenimi verse de hadiselerin yani savaşın ve barışın nasıl da öngörülemez olduğu görülmektedir. Aynı şekilde savaşın ve sulhun karar vericileri olarak devlet adamları ya da generaller kadar kamuoylarının ne derece etkili olabildiği anlaşılmaktadır. Bu uzun savaş, sadece devletlerin ve orduların değil, aynı zamanda sulh tasavvurlarının çarpıştığı, değiştiği ve yeniden şekillendiği bir savaş olarak cereyan etmiştir.

Kaynakça

Sürelî Yayın

Servet-i Fünun, 1231-1414. sayılar arası (Ocak 1915- Ekim 1918)

Kitap

DAVIES, Norman, *Avrupa Tarihi*, Çev. Elif Topçugil vd., Ankara 2011.

HAMILTON, R. F.-HERWIG, H. H., *Decisions for War 1914-1917*, Cambridge University Press, New York 2004.

HOBSBAWM, Eric J., *Devrim Çağı 1789-1848*, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, Ankara 2012.

HOWARD, Michael, *The First World War*, Oxford University Press, New York 2002.

LEE, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980*, Çev. Savaş Aktur, Dost Kitabevi, Ankara 2010.

STONE, Norman, *Birinci Dünya Savaşı*, Çev. A. F. Yıldırım, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

WESTWELL, Ian, *I. Dünya Savaşı*, Çev. Oktay Etiman, İş Bankası Yay., İstanbul 2012.

WINTER, J. – PARKER, G. – HABECK M. R., *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev. T. Demirel, İş Bankası Yay., İstanbul 2012.

Makale

ANDI, Kübra, “Servet-i Fünun Mecmuası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, IV/7, (2006), s. 533-544.

BENEDICT XV, Pope, “The Pope’s Appeal for Peace”, *The Advocate of Peace*, LXXVII/11, (1915), s. 262.

CHICKERING, Roger Philip, “The Peace Movement and the Religious Community in Germany, 1900-1914”, *Church History*, XXXVIII/3 (1969), s. 300-311.

COOPER, Sandi E., “Pacifism in France, 1889-1914: International Peace as a Human Right”, *French Historical Studies*, XVII/2 (1991), s. 359-386

FEST, W. B., “British War Aims and German Peace Feelers during the First World War (December 1916-November 1918)”, *The Historical Journal*, XV/2 (1972), s. 285-308.

HERWIG, Holger H., “Germany and the "Short-War" Illusion: Toward a New Interpretation?”, *The Journal of Military History*, LXVI/3 (2002), s. 681-693

HOWARD, Michael, “I. Dünya Savaşı’nı Yeniden Değerlendirmek”, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev. T. Demirel, İş Bankası Yay., İstanbul 2012.

ROW, Thomas, “Mobilizing the Nation: Italian Propaganda in the Great War”, *The Journal of Decorative and Propaganda Arts*, XXIV (2002), s. 140-169.

- SACKS, Benjamin, “The Independent Labor Party and World War Peace Objectives”, *Pacific Historical Review*, V/2 (1936), s. 161-173
- STEVENSON, David, “The Failure of Peace by Negotiation in 1917”, *The Historical Journal*, XXXIV/1 (1991), s. 65-86
- STEVENSON, David, “İki İttifakın Politikası”, *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Çev. T. Demirel, İş Bankası Yay., İstanbul 2012.
- “A Joint Anglo-German Manifesto in Favor of Peace”, *The Advocate of Peace*, LXXIV/11 (1912), s. 260.